

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ
ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ЮСУПОВА ШАХЗОДА ТОХИРЖОН ҚИЗИ

ДИНИЙ МАТНЛАРНИНГ ЛИНГВОПРАГМАТИК ТАДҚИҚИ

10. 00.11–Тил назарияси. Амалий ва компьютер лингвистикаси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона — 2021

УЎК: 81'1:28

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

**Contents of dissertation abstract of Doctor of Philosophy (PhD) on
Philological sciences**

Юсупова Шахзода Тохиржон кизи
Диний матнларнинг лингвопрагматик тадқиқи.....3

Yusupova Shakhzoda Tokhirjon kizi
Linguopragmatic investigation of religious texts.....25

Юсупова Шахзода Тохиржон кизи
Лингвопрагматическое исследование религиозных текстов.....45

Эълон қилинган ишлар рўйхати
Список опубликованных работ
List of published works.....48

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ
ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ЮСУПОВА ШАХЗОДА ТОХИРЖОН ҚИЗИ

ДИНИЙ МАТНЛАРНИНГ ЛИНГВОПРАГМАТИК ТАДҚИҚИ

10. 00.11–Тил назарияси. Амалий ва компьютер лингвистикаси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2020.2.PhD/Fil1250 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Фарғона давлат университети тилшунослик кафедрасида бажарилган.
Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Фарғона давлат университети веб-сайти www.fdu.uz ҳамда «Ziyounet» ахборот-таълим портали www.ziyounet.uz манзилига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Ҳакимов Муҳаммад Хўжахонович,
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Улуқов Носиржон Муҳаммадалиевич,
филология фанлари доктори, профессор

Алиева Меҳриноз Айбековна,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори
(PhD)

Етақчи ташкилот:

Самарқанд давлат чет тиллар институти

Диссертация химояси Фарғона давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашнинг «12» сентябр 2021 йил соат 10⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz).

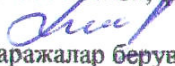
Диссертация билан Фарғона давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин 104 рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-71-28.

Диссертация автореферати 2020 йил «29» декабрь куни тарқатилди.
(2020 йил «29» декабрь даги 18 рақамли реестр баённомаси).

А.А.Қосимов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
раиси, филол.ф.д., профессор

И.Т.Ҳожалиев
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
илмий котиби, филол.ф.н., доцент

А.Б.Мамажонов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
қошидаги илмий семинар раиси,
филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида кейинги йилларда лингвистиканинг бошқа фан соҳалари билан муносабати негизида янги-янги соҳалар вужудга кела бошлади. Шу билан бирга, майдонга келган тадқиқотлар антропоцентрик йўналишдаги масалаларни қамраб олганлиги билан имманент ёндашувдаги изланишлардан фарклана бошлади.

Дунё тилшунослигида бугунги кунга келиб матнларнинг лингвопрагматик жиҳатдан ўрганилиши антропоцентрик парадигма ривожини учун хизмат қилмоқда. Ҳозирги кунгача жаҳон тилшунослигида амалга оширилган тадқиқотларда асосий эътибор бадиий матнларнинг лингвопрагматик хусусиятларини ўрганишга қаратилган бўлиб, диний матнлар лингвопрагматикаси етарлича тадқиқ қилинмаган. Диний матнларнинг лисоний ва прагматик хусусиятларини ўрганиш тилшуносликнинг яна бир янги тармоғи – теолингвистиканинг ривожланиши ва такомиллашуви учун муҳим амалий ҳисса бўлиб қўшилади.

Юртимизда бугунги кунда тил ва дин илмининг ўзаро алоқаларини ўрганиш борасида бир қатор илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бундай тадқиқотларда диний матнларга оид айрим масалалар ёритилган бўлиб, диний матнларнинг лингвопрагматик хусусиятлари ўзбек тилшунослигида монографик планда ўрганилмаган. Мустақил Ўзбекистонимизда барча соҳалар сингари «диний эркинлик борасида ҳам вазият кескин яхшиланди. Миллатлараро тотувлик ва динлараро бағрикенгликни янада мустаҳкамлаш биз учун доимий муҳим вазифадир».¹ Бу вазифани амалга оширишда тилшунослик фани доирасида амалга оширилаётган тадқиқотлар ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Шундай экан, ўзбек тилидаги диний матнларнинг услубий-функционал ва лингвопрагматик хусусиятларини ёритиш ҳозирги ўзбек тилшунослиги олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

Мазкур диссертация тадқиқоти Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги, 2017 йил 16 февралдаги «Олий ўқув юртидан кейинги таълимни янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-4958-сон; 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сон; 2017 йил 28 июлдаги «Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида»ги ПҚ-3160-сон; 2018 йил 5 июндаги «Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3775-сон; 2018 йил 16 апрелдаги «Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи. 23.09.2020//<https://president.uz/uz/lists/view/3851>

5416-сон; 2019 йил 21 октябрдаги «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги» ПФ-5850-сон; 2020 йил 20 октябрдаги «Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6084-сон; 2020 йил 29 октябрдаги «Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-6097-сон Фармон ва қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меърий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга маълум даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялари ривожланишининг «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Динга оид муқаддас матнлар тадқиқи бир неча асрлар олдинги даврларга бориб тақалади. Қуръоннинг лингвистик хусусиятларини ўрганиш VII асрданоқ бошланган бўлиб, айнан Қуръонни тадқиқ қилиш асносида тилшунослик илми ривожланиб, Басра ва Куфа тилшунослик мактабларига асос солинган. Шунингдек, дин ва тил ўртасидаги масалалар дастлаб файласуфлар, диншунослар, социологлар, психологлар томонидан атрофлича ўрганилган. Кейинчалик эса тилшуносликда янги парадигма – антропоцентризм негизида диний лингвистиканинг хусусиятларини ўрганишга қаратилган теолингвистика вужудга келди. Теолингвистикага оид илк илмий-назарий фикрлар Девид Кристал, Жан Пьер ван Нoppen, Уильям Самарин каби тилшунослар изланишларида кўзга ташланади.¹ Н.Ивойлова, К.Кузьмина, О.Прохватилова, Е.Рослова, В.Постовалова, Е.Крымская, З. Буюкаталай, Инносент Э.Агу, Эвангелина С.Агу ва Абубакар Т.Лиманлар томонидан диний ваъзларнинг фонетик ва просодик хусусиятлари,² Ю.Михайлова, К.Тимофеев, П.Якимов,

¹Crystal D. A liturgical language in a linguistic perspective. –New Blackfriars, 1964, 46(534), –P.148-156; Crystal D. Linguistics, Language and Religion. –London: Burns and Oates, 1965; Van Noppen, J.P. (ed.) Theolinguistics. Brussels: Studiereeks Tijdschrift Vrije Universiteit Brussel. New series –No.8. 1981; Samarín, W.J. Tongues of Men and Angels: A Controversial and Sympathetic Analysis of Speaking in Tongues. –New York: Macmillan, 1972; Samarín, W.J. Language in Religious Practice. Rowley, –MA. Newbury House, 1976.

²Ивойлова Н.Ю. Строй текста современной христианской проповеди (на материале английского языка). Автореф.дисс....канд.филол.наук. –Москва, 2003; Кузьмина К.А. Структурные и языковые особенности проповеди как речевого жанра. Автореф.дисс....канд.филол.наук. –Санкт-Петербург, 2006; Прохватилова О.А. Ритмическая организация современной православной проповеди // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание. 2013. –№ 3 (19). –С. 97-103// <https://jvolsu.com/index.php/ru/component/attachments/download/732> (дата обращения: 14.11.2019); Прохватилова О.А. О гиперкоммуникации в современной духовной речи// Мир Православия: Сб.науч.ст.вып.3. –Волгоград: Издательство ВолГУ, 2000. –С.280-295; Рослова Е.Ю. Просодическая организация ораторской речи (на материале литургической проповеди). Автореф.дисс...канд.филол.наук. – Москва, 2009; Постовалова В. Слово и молчание в художественном мире Г.Айги (опыт теолингвистического осмысления)//www.sciencedirect.com/http://dx.doi.org/10.1016/j.ruslit.2016.01.18 (дата обращения: 04.01.2020); Крымская Е. Просодические особенности оформления смысловых центров в текстах проповедей в американском варианте английского языка. <https://cyberleninka.ru/article/n/prosodicheskie>

Р.Горюшина, С.Булавина, И.Матей, Г.Скляревская, М.Петухова¹ каби тилшунослар томонидан диний лексиканинг ўзига хос хусусиятлари, О.Прохватилова, И. Гольберг, А.К.Гадомсий, М.Войтак, Ю.Мистрик, О.Крылова, А.Бусель, С.Гостеева² каби тилшунослар томонидан диний функционал услуб масалалари ўрганилган.

Туркологияда Н.Суяргулов, А.Серикбаева, Р.Шаряфетдинов, З.Яхьяева, З.Хафизова, Г.Абдуллина³ларнинг, ўзбек тилшунослигида Н.Улуқов, Т.Юлдашев, М.Умархўжаев, М.Галиева, Ш.Султонова,⁴ ўзбек

---

osobennosti-oformleniya-smyslovyh-tsentrov-v-tekstah-propovedey-v-amerikanskom-variante-angliyskogo-yazyka (дата обращения: 23.06.2020); Zahide Cilek Büyükkatalay, Muhammed Fatih Gökman, Sibel Yildirim and Gürsel Dursun. Voice Disorders in Islamic Religious Officials: Is It Any Different Than Those Of Teachers, Another Well-Known Professional Voice Users?// www.sciencedirect.com. //doi.org/10.1016/j.jvoice.2019.02.001; Innocent E. Agu, Evangelista C. Agu, Abubakar T. Liman. A Linguistic Analysis of Friday Sermons of three Mosques in Yola Adamawa State Nigeria//International Journal of English Literature and Social Sciences (IJELS) Vol-3, Issue-6, Nov-Dec, 2018// <https://dx.doi.org/10.22161/ijels.3.6.4> (date of access: 06.01.2020).

¹ Михайлова Ю.Н.Религиозная православная лексика и ее судьба: По данным толковых словарей русского языка. Дисс....канд.филол.наук// www.disscat.com; Тимофеев К.А. Религиозная лексика русского языка как выражение христианского мировоззрения. –Новосибирск, 2001. –88 с.; Якимов П.А. Религиозная лексика – церковная лексика – Библейская лексика: к вопросу о соотношении понятий// www.cyberleninka.ru; Горюшина Р.И. Лексика христианства в русском языке: Системные отношения прямых конфессиональных и производных светских значений слов. Дисс....канд.филол.наук. –Волгоград, 2002. –179 с.; Булавина С.В. Русские устойчивые словосочетания, содержащие церковно-религиозную лексику. Автореф.дисс....канд.филол.наук. –Воронеж, 2003. –24 с.; Матей И.К. Православная лексика в современном русском языке и языковым сознанием его носителей. Автореф. дис.... канд.филол.наук. –Воронеж, 2012. –23 с.; Скляревская Г.Н. Словарь православной церковной культуры. –Москва, 2007. –447 с.

¹ Петухова М.Е. Функциональные особенности церковной лексики с предметным значением в русском языке. Автореф.дисс....канд.филол.наук// www.disscat.com.

²Прохватилова О.А. Экстралингвистические параметры и языковые характеристики религиозного стиля//www.disscat.com; Гольберг И.М. Религиозно-проповеднический стиль современного русского литературного языка: Моральные концепты // www.cyberleninka.ru; Гадомский А.К. Стилистический подход к изучению религиозного языка//www.rastko.rs/filologija/stil/2008/02Gadomski.pdf; Wojtak M. O poczatkach stylu religijnego w polszczyźnie. *Stylistika* . – Opole, 1992. –С.90-97; Войтак М. Проявление стандартизации в высказываниях религиозного стиля (на материале литургической молитвы) // Текст: Стереотип и творчество. – Пермь: Изд-во ПГУ, 1998. –С.214-230; Войтак М. Стилистика архипастырских посланий // Стереотипность и творчество в тексте. –Пермь, 2001; Mistrik, J. Religiozny styl. *Stylistika* 1. – Opole, 1992. 82-89; Крысин Л.П. Об одной лакуне в системе функциональных стилей современного русского языка // РЯШ, 1994. –№3. –С.69-71; Крысин Л.П. Религиозно-проповеднический стиль и его места в функционально-стилистической парадигме современного русского литературного языка // Поэтика. Стилистика. Язык и культура: Памяти Т.Г.Винокур. –Москва, 1996. –С.135-138; Крылова О.А. Можно ли считать церковно-религиозный функциональный стиль современного русского литературного языка разновидностью газетно-публицистического? // Стереотипность и творчество в тексте. –Пермь, 2001; Крылова О.А. Существует ли церковно-религиозный функциональный стиль в современном русском литературном языке? // Культурно-речевая ситуация в современной России. –Екатеринбург, 2000. –С. 107-117; Бусель А.А. Специфика религиозного стиля русского литературного языка на современном этапе//Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского. 2018. –№ 2. –С. 200-205; Гостеева С.А. Религиозно-проповеднический стиль в современных СМИ // Журналистика и культура русской речи. –Москва, 1997. –Вып. 2.

³Суяргулов Н.А. Особенности языка и стиля башкирская перевода Корана. Автореф.дисс....канд.филол.наук. – Уфа, 2004; Серикбаева А. С. Кораническая традиция в казахской литературе. Автореф.дисс....канд.филол.наук. –Москва, 2001; Шаряфетдинов Р.Х. Трансформация коранического сюжета об Иосифе Прекрасном в поэме Кул Гали «Кысса-и Йусуф»: «Сказание об Йусуфе». Автореф.дисс....канд.филол.наук.2009 //www.cyberleninka.ru (дата обращения: 23.12.2019); ³ Яхьяева З.Б. Религиозная лексика и фразеология кумыкского языка. Автореф.дисс....канд.филол.наук //www.disscat.com/content/religioznaya-leksika-i-frazeologiya-kumykskogo-yazyka (дата обращения: 8.09.2020); Хафизова З.Р., Абдуллина Г.Р. Религиозная и мифологическая лексика в башкирском языке: к вопросу разграничения. Сборник международной научно-практической конференции «Современные проблемы тюркологии: язык - литература - культура», –Москва, 2016. –С. 313-316.

⁴Улуқов Н.М. Ўзбекча диний матнлар экзотик лексикаси. Филол.фан.номзоди....дисс.автореф. –Тошкент, 1997. –29 б.; Юлдашев Т.К. Навоий ва Бобурнинг ислом фарзларига бағишланган асарларида қўлланган

адабиётшунослигида У.Қобилов ва Г.Тўйчиеванинг¹ тадқиқотларида дин ва филология масалалари атрофлича тадқиқ этилган.

Бугунги кунга қадар олиб борилган изланишларда диний матнларнинг лингвопрагматик хусусиятлари махсус тадқиқ этилмаган. Бу эса ушбу тадқиқот мавзусининг монографик планда ўрганилишини тақозо этади.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Фарғона давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ «Замонавий тилшунослик муаммолари» йўналиши доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади диний матнларнинг лингвопрагматик хусусиятларини тадқиқ этиш ва диний матнларни тавсифлашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

диний лингвистика бўйича жаҳон тилшунослигида олиб борилган тадқиқотларни ўрганиш, уларда диний матнлар бўйича билдирилган фикрларни умумлаштириш;

диний матн тушунчасини тавсифлаш;

диний матннинг бошқа матн турларидан фарқланувчи лисоний ва прагматик хусусиятларини белгилаш;

жаҳон тилшунослигида мавжуд диний функционал услуб ҳақидаги қарашларга муносабат билдириш;

динга оид терминларнинг семантик хусусиятларини ёритиш;

динга оид лексик бирликларни лисоний воситаларнинг функциялари нуқтаи назаридан тадқиқ қилиш;

диний матнларга хос лингвопрагматик хусусиятларни нутқий актлар назарияси асосида тадқиқ этиш.

Тадқиқот объекти сифатида Қуръон тафсири, ҳадислар, Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф маърузалари, Алихонтўра Соғунийнинг «Тарихи Муҳаммадий» асари, диний-оммабоп нашрлар («Ҳидоят» журнали ва «Ислом нури» газетаси) материаллари танланган.

Тадқиқот предметини ўзбек тилига оид диний матнлар ва турли тилларга оид диний лексик бирликларнинг лингвопрагматик хусусиятлари ташкил этади.

Тадқиқот методлари. Диссертация ишини бажаришда лингвистик таҳлил, кузатиш, эксперимент, қиёслаш, таснифлаш, лексикографик, семантик-стилистик ва лингвостатистик таҳлил методларидан фойдаланилган.

шаръий атамаларнинг лисоний таҳлили. Филол.фан.номзоди....дисс.автореф. –Тошкент, 2003. –23 б.; Умархўжа М. Диний атамалар ва иборалар. Оммабоп қисқача изоҳли луғат. –Тошкент, 2016. –220 б.; Султонова Ш. Муқаддас матнларда замон категориясининг лингвомаданий хусусиятлари. Филол.фан.... фалсафа доктори (PhD) дисс.автореф. –Фарғона, 2018. –55 б.; Галиева М. Дунёнинг лисоний тасвирида диний-мифологик тафаккурнинг акс этиши. Филол.фан.доктори (DSc) дисс...автореф. –Фарғона, 2019. –79 б.
¹Қобилов У. Масих тимсолининг мумтоз адабиётдаги бадий талқини (XII-XV асрлар). Филол.фан.номзоди...дисс.автореф. –Самарқанд, 2001. –25 б.; Тўйчиева Г.У. Ислом даври шеъритади аруз тизими ва унинг эволюцион таракқиети. Филол.фан.доктори (DSc) дисс.автореферати. –Тошкент, 2018. –75 б.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

диний матнларнинг услубий, функционал ва лингвопрагматик хусусиятларини тадқиқ этиш орқали ўзбек тилидаги диний матнларнинг бошқа матн турларидан фарқли хусусиятлари очиқ берилган;

диний матнларга оид лексик бирликлар таснифланган, диний терминлар терминлашиш, детерминлашиш ва ретерминлашиш ҳодисалари асосида ёритилган;

араб тилига оид диний лексик бирликларнинг бошқа тилларга таъсири ва диний байналмилал терминларнинг турли тилларда талқин қилиниши лисоний воситаларнинг функциялари юзасидан таҳлил қилиниб, диний матнларда тилнинг репрезентатив функцияси етакчилик қилиши аниқланган;

диний нутқнинг фонопрагматик хусусиятлари нутқий актлар назарияси ёрдамида асосланган, диний нутқ просодиясининг перлокутив акт юзага чиқишидаги ўрни эксперимент ёрдамида исботланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

динга оид матнларнинг лингвопрагматик тадқиқи натижасида олинган хулосалардан матн тилшунослиги, теолингвистика, лингвопрагматика, терминология, лексикография каби соҳаларга доир тадқиқотлар яратишда фойдаланиш мумкинлиги асосланган;

диний матнларнинг фонопрагматик хусусиятларига оид экспериментлар интонация билан боғлиқ масалаларни ўрганишда, диний матнларга оид соҳавий лексик бирликлар диний терминологик луғат яратишда манба бўлиб хизмат қилиши далилланган;

диний матнларнинг услубий-функционал хусусиятларига оид натижалар матн тилшунослиги ва услубшунослик соҳалари учун муҳим назарий қарашларнинг шаклланишига асос бўлиши исботланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ қўйилиши, хулосаларнинг қатъийлиги, диний матнларнинг фонетик таҳлиliga эксперимент натижалари асосида ёндашилганлиги, динга оид лексик бирликларни изоҳлашда соҳага оид луғатларга таянилганлиги билан асосланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти шундаки, унда диний матнлар лингвопрагматик асосда тадқиқ этилган бўлиб, у фонетика, лексикология, услубият, нутқий актлар назарияси, терминология билан боғлиқ илмий-назарий қарашларни тўлдиради ва кенгайтиради. Диссертация натижалари ўзбек теолингвистикасининг назарий жиҳатдан тараққий топишига хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундаки, диссертация натижаларидан матн тилшунослиги, лингвопрагматика, когнитив тилшунослик, лингвокультурология, социоллингвистика курсларини ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Диний матнларнинг лингвопрагматик тадқиқи юзасидан олинган илмий натижалар асосида:

терминологик лексиканинг лингвистик табиати билан боғлиқ натижаларидан, терминларга хос терминлашиш, ретерминлашиш ва детерминлашиш ҳодисаларининг хусусиятларига оид илмий хулосаларидан БЁА1-012 «Олий таълим муассасаларида талабаларнинг чет тили бўйича экологик маданиятини фаоллаштиришнинг услубий асослари» ёш олимлар амалий лойиҳа грантида фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 28 октябрдаги 89-03-4262 – сон маълумотномаси). Натижада грант лойиҳаси доирасида яратилган электрон луғат (№ DGU 04834) мақолаларининг илмийлиги ва оммабоплиги ортган;

матннинг услубий-функционал хусусиятларига доир қарашлардан ва ишнинг назарий хулосаларидан 2016-2019 йилларда Қўқон давлат педагогика институтида бажарилган Европа иттифоқининг Эрасмус+ томонидан молиялаштирилган 574097-EPP- 2016-1-CY-EPPKA2-SBHE-JP рақамли «RUECVET – Россия ва Ўзбекистон касбий таълим тизимида ECVET тизимини синовдан ўтказиш» (RUECVET: Piloting ECVET system to the national VET system of Russia and Uzbekistan) амалий лойиҳа гранти доирасида касб-хунар коллежлари ҳамда академик лицей ўқитувчилари учун ташкилланган малака ошириш курсларини ўтказишда, дастурлар тузишда ҳамда қўлланмалар тайёрлашда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 28 октябрдаги 89-03-4262 – сон маълумотномаси). Натижада малака ошириш курслари дастурлари такомиллаштирилган, қўлланмалар илмий жиҳатдан бойитилган;

диссертациянинг диннинг жамият ҳаётида тутган ўрни, инсонларнинг маънавий-руҳий камолотида диний матнларнинг аҳамиятига доир хулосаларидан Фарғона вилоят телерадиокомпаниясининг «Қадрият», «Маънавий комиллик» кўрсатувлари ҳамда «Маънавият – қалб кўзгуси» номли радиоэшиттиришлар сценарийларини тайёрлашда фойдаланилган (Фарғона вилояти телерадиокомпаниясининг 2020 йил 20 октябрдаги 366-сон маълумотномаси). Натижада кўрсатувлар илмий ва амалий жиҳатдан бойиган, ижтимоий хусусиятлари ортган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 6 та халқаро ва 3 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокама қилинган ва маъқулланган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 13 та илмий иш чоп этилган, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертацияларининг асосий илмий натижаларини чоп этиш учун тавсия этилган илмий нашрларда 4 та мақола, улардан 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг умумий ҳажми 154 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **Кириш** қисмида ўтказилган тадқиқотларнинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсади ва вазибалари, объекти ва предмети тавсифланган, республика фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг «**Диний функционал услуб ва диний матннинг назарий масалалари**» деб номланган биринчи бобида теолингвистиканинг янги йўналиш сифатида шаклланиши ва ривожланиши, матн тилшунослиги ва диний матнлар, диний функционал услуб масалалари ёритилган.

XX асрга келиб тилшуносликда янги назария – антропоцентрик назария вужудга келди. Ушбу таълимотга кўра, ҳар қандай тилга оид билимларнинг асосида инсон туради. «Антропоцентрик парадигма тадқиқотчи диққатининг билиш объектидан субъектига кўчишидир, яъни бунда инсон тилнинг ичида ва тил инсон таркибида ўрганилади».¹ Тилнинг ижтимоий табиати, унинг инсон билан чамбарчас боғлиқлигини тадқиқ қилиш тилшуносликда антропоцентрик парадигма остида бирлашувчи когнитив лингвистика, лингвокультурология, психоллингвистика, социоллингвистика, лингвопрагматика каби қатор тилшунослик тармоқларининг вужудга келиши ва ривожланишига тўртки бўлди.

Инсонлар ҳаётида дин ва диний тушунчалар миллий маданиятнинг бир бўлаги сифатида муҳим ўрин тутди ва булар тилда бор бўйи билан намоён бўлади. Шунинг учун ҳам бундай масалаларни ўрганиш, диний нутқнинг просодик, лингвопрагматик, функционал ва услубий хусусиятлари асосида уларнинг мавжуд функционал услублар доирасидаги ўрнини белгилаш ва диний матнларнинг прагматик, психоллингвистик, социоллингвистик белгиларини аниқлаш бугунги тилшуносликнинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Шундай масалалар тадқиқи XX асрга келиб антропоцентрик назарияга асосланган тил ва инсон омилининг ўзаро мустаҳкам алоқасидан иборат бўлган диний мулоқот компонентларини ўрганувчи тилшуносликнинг янги йўналиши – теолингвистиканинг шаклланишига тўртки бўлди. Ўзбек тилшунослигида бу соҳа бўйича илмий тадқиқот ишлари сўнгги йилларда кўзга ташланмоқда.

Теолингвистика термини инглизча *theo* – дин, худо ва *linguistics* – тилшунослик сўзларидан олинган. Луғатларда теолингвистика атамасига оид қуйидаги таърифни учратамиз: «Теолингвистика – диний тилни ўрганувчи фан».² Лингвистика инсон тилини ўрганувчи илм сифатида ажратилади. Теолингвистика термини таркибида ҳам инсон тилини ўрганувчи

¹Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти, 2012. –№ 5. –Б.-4-5.

²<https://www.definitions.net/definition/theolinguistics>; www.yourdictionary.com; en.wiktionary.com (date of access: 12.01.2019).

лингвистика атамаси мавжуд бўлиб, унга *theo* атамасининг қўшилиши бу янги йўналишнинг инсон тилини ўрганувчи бадий ва илмий асарлар тили каби тушунчалар парадигматик қаторига диний матн, диний матн тили, диний нутқ сингари терминологик тизимнинг қўшилишига асос бўлиб хизмат қилади.

XX асрнинг 60-йилларида Ғарбда теолингвистика тўғрисида илк фикрлар шакллана бошлади. Теолингвистиканинг мустақил тармоқ сифатида ривожланишида Д.Кристал, Ж.Пьер ван Ноппен, Ж.Самарин каби тилшуносларнинг хизматлари катта. Шарқда дин ва тил масалаларини ўрганиш анча олдин бошланган бўлиб, динга оид лингвистик қарашлар «араб тилшунослиги» атамаси остида Қуръони каримни тадқиқ қилиш асносида вужудга келган. «Араб тилшунослиги амалий эҳтиёж натижасида, Қуръон нутқини тўғри талаффуз қилиш эҳтиёжи билан, шунингдек, араблар ва шуубийлар (эронийлар) ўртасидаги араб тили юзасидан мубоҳасаси жараёнида вужудга келди».¹ Демак, айтиш мумкинки, Қуръонни ўрганиш тилшуносликнинг фан сифатида ривожланишига таъсир ўтказган. Бу эса дин ва тилшунослик масалалари анча олдинроқ – VII асрлардан бошланганининг исботидир. Классик араб тили Қуръон тили сифатида кенг ўрганилган, динни мукаммал билишни истаган инсонларнинг тилни ҳам мукаммал билишлари шарт ҳисобланган. Бу эса диншунослик ва тилшунослик илмининг параллел равишда, бир-бирига узвий боғлиқ ҳолда шаклланиб, ривожланганини кўрсатади. Буларнинг барчаси тилшуносликнинг ривожланишига муқаддас матнларни, диний асарларни мукаммал ўрганиш эҳтиёжи туртки бўлганини исботлайди. Демак, тилшунослик илми ривожланишининг илк амалий босқичларида Қуръони каримнинг лингвистик хусусиятлари, хусусан, фонетикаси етакчилик қилган.

Рус ва поляк тилшуносларидан: К.Тимофеев, Ю.Михайлова, М.Горюшина, С.Булавина, И.Матей, М.Войтак, А.Гадомскийларнинг; туркологияда Н.Суяргулов, А.Серикбаева, Н.Шаряфетдиноваларнинг; ўзбек тилшунослигида Н.Улуқов, Т.Юлдашев, М.Умархўжаев, М.Галиева, Ш.Султоноваларнинг тадқиқотлари теолингвистикани ўрганишда муҳим манбалардан саналади.

Биринчи бобнинг иккинчи фаслида матн ҳақида билдирилган назарий фикрлар келтирилган, диний матнларга таъриф берилган. Ўзбек тилшунослигида матннинг семантик, грамматик, услубий хусусиятлари, унинг бошқа лисоний бирликлар билан алоқаси кенг ўрганилгани ҳолда, диний матнлар тадқиқи бўйича етарлича илмий изланишлар олиб борилмаган.

Диний матнлар – диний анъаналар билан боғлиқ, диннинг марказий тушунчаларини ўзида акс эттирадиган, диний эътиқод, диний кўрсатмаларни жамлайдиган матн туридир. Ўзбек тилидаги ислом динига оид оғзаки ва ёзма диний матнларни бир неча гуруҳларга бўлиб таснифлаш мумкин:

---

¹Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. –Тошкент: Ўзбекистон, 2002. –Б.30.

Қуръон тафсири
Ҳадислар
Диний илмий асарлар: тажвид, ҳадисшунослик, ислом тарихи, фикҳ каби йўналишларда яратилган илмий матнлар
Динга оид терминографик ва қомусий луғатлар
Диний публицистик матнлар
Диний ваъзлар
Дуо матнлари

1. Муқаддас диний матнлар. Бу гуруҳ таркибига Қуръон Тафсири киритилади. Муқаддас диний матнларнинг ўзига хос жиҳати уларнинг инсон томонидан яратилмаганлиги, Яратган томонидан нозил қилинганлигида деб баҳоланади.

2. Ҳадислар.¹ Ҳадис Муҳаммад Пайғамбар (с.а.в.)нинг кўрсатмалари, насихатлари келтирилган матн тури бўлиб, бир неча асрлик қадимий тарихий хусусиятларни ўзида жамлайди.

3. Диний илмий асарлар. Ушбу гуруҳга Қуръонни ўқиш ва ўрганиш, тажвид, буюк алломалар, муҳаддислар ва ҳадисшунослик илми, фикҳ каби йўналишларда ёзилган, умумхалқ томонидан камроқ мурожаат қилинадиган, асосан, диний уламолар, олимлар ва шу йўналишда фаолият олиб борадиган мутахассислар учун яратилган китоблар киради. Бугунги кунда диний илмнинг ривож топиши, жамият аъзоларининг кўпчилик қисмида бундай билимларни эгаллаш иштиёқининг пайдо бўлиши, диний масалаларни чуқурроқ англаш зарурати динга оид илмий адабиётларга ҳам кенг жамоатчилик томонидан кўп мурожаат этилишига сабаб бўлмоқда. Бу эса диний матнлар учунгина хос бўлган жиҳатни – бир вақтнинг ўзида ҳам илмийлик, ҳам оммабопликни ўзида жамлаш хусусиятини намоён этади. Мустақиллик даврида яратилган қатор илмий китоблар, хусусан, Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуфнинг асарлари ана шундай асарлар сирасига киради.

4. Динга оид терминографик ва қомусий луғатлар. «Ислом энциклопедияси»,² академик Н.Иброҳимов томонидан яратилган арабча-

¹ Раҳимов А. Ҳадис жанри ҳақида//Тил ва адабиёт таълими, 1995. № 5-6. –Б.38-42; Валиев Б. Адабиёт дарсларида ҳадис илми//Тил ва адабиёт таълими, 1995. № 2. –Б.20–22; Абдуқодиров А., Қодирова Ҳ. Ота-она ҳақидаги ҳадислар Навоий асарлари талқинида //Тил ва адабиёт таълими, 1998. № 1. –Б.36–41.

² Ислом энциклопедияси. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. – 672 б.

ўзбекча «Ал-Қомус» луғати,¹ О.Носиров, М.Юсупов, Ю.Раҳматуллаев, А.Нишоновлар томонидан яратилган арабча-ўзбекча «Ан-Наъим ул-кабир» луғати,² М.Умархўжаевнинг «Диний атамалар ва иборалар» луғати³ кабилар шулар жумласидандир.

5. Диний публицистик матнлар гуруҳи. Бу гуруҳ диний мазмундаги оммабоп нашрлар («Ҳидоят», «Мўминалар» журналлари, «Ислом нури» газетаси каби), диний телекўрсатувлар («Ҳидоят сари» каби), диний ахборот берувчи интернет сайтларини қамраб олади.

6. Диний ваъзлар. Диний мазмундаги ваъзлар, одатда, дин билимдонлари, олимлар, имом-хатиблар, қорилар томонидан ўқилади.

7. Дуо матнлари. Дуо диний эътиқодда муҳим роль ўйнайди, динга сиғинувчи ҳар қандай инсон дуо қилиш орқали Яратган билан мулоқотга киришади. Шу сабабли ҳам дуо барча учун хосдир. Дуо матнлари оғзаки ва ёзма шаклларга эга бўлиб, сўзлашув нутқида, бадий нутқида, динга оид илмий адабиётларда, диний публицистик асарларда учрайди.

Юқоридаги фикрлар асосида шуни айтиш мумкинки, бошқа услуб матнларида бўлгани сингари, диний матнларнинг ҳам ўзига хос турлари, айтиш жоиз бўлса, жанрлари мавжуд бўлиб, булар диний матнларнинг алоҳида услуб сифатида эътироф этилиши учун асосий омиллар сифатида хизмат қилади. Бошқа матн турлари каби диний матнлар ҳам матн тилшунослиги учун ўрганиш объекти бўла олади, диний матнлар ўзига хос хусусиятлари билан бошқа матнлардан фарқланади. Бу хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

1. Диний матнлар тарихийлик хусусиятига эга. Бугунги кунгача етиб келган илк қўлёзмаларнинг асосий қисми ҳам диний битиклардир. Масалан, эрамиздан аввалги 3500-3400-йилларда яратилган ва Миср, Ҳинд водийсидан топилган илк қўлёзма матнлар ҳам динга оид саналади. Ҳинд ведалари ҳам диний матнларнинг илк кўринишларидир, улар қадимги санскрит тилига оид ёзишмалар бўлиб, эрамиздан аввалги 1700-1100 йилларда яратилган, деб тахмин қилинади, ҳиндуийликда ведалар одам томонидан яратилмаган, деб ҳисобланади. Зардуштийликнинг муқаддас китоби «Авесто» ҳам қадимий диний асарлардан биридир. «Авесто Ўрта Осиё, Эрон, Озарбайжон халқларининг қадимги даврдаги ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, диний қарашлари, олам тўғрисидаги тасаввурлари, урф-одатлари, маънавий маданиятини ўрганишда муҳим ва ягона манбадир. Авесто таркибига кирган материаллар, олимларнинг исботлашларича, қарийб икки минг йил давомида (мил.ав.3-мингйиллик охирлари – 2-мингйиллик бошларидан милоднинг бошларигача) вужудга келиб, авлоддан-авлодга оғзаки кўчиб борган».⁴ Диний матнларга хос тарихийлик хусусиятининг яна бир ўзига хос жиҳати шундаки, муқаддас матнлар ва ҳадислар матни неча асрлардан буён ҳеч қандай

¹ Иброҳимов Н. Ал-Қомус. Арабча-ўзбекча қомусий луғат. –Тошкент, 2017.

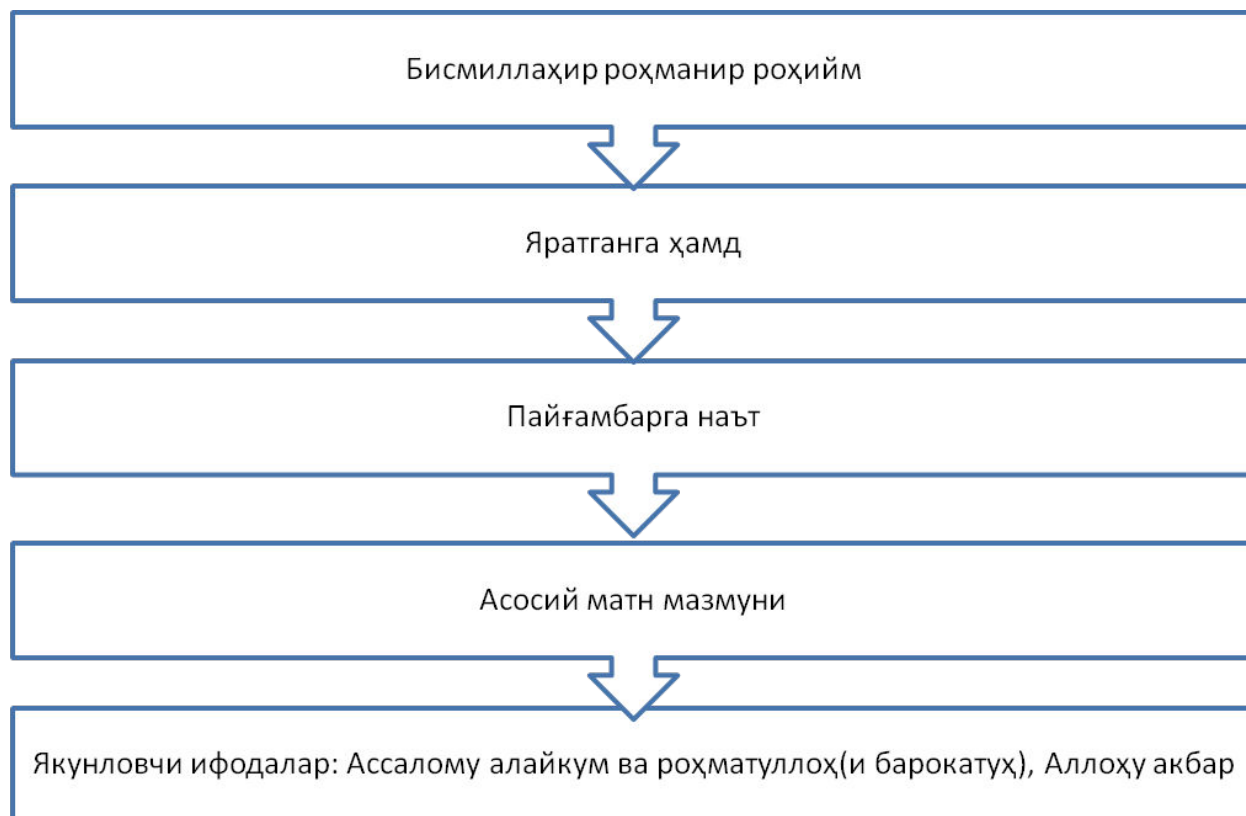
² Носиров О., Юсупов М., Раҳматуллаев Ю., Нишонов А. Ан-наъим ул-кабир. Арабча –ўзбекча луғат. –Наманган, 2014. –810 б.

³ Умархўжа М. Диний атамалар ва иборалар. Оммабоп қисқача изоҳли луғат. –Тошкент, 2016. –220 б.

⁴ Ислом. Справочник. –Тошкент, 1989. –Б.45.

ўзгариш киритилмай, ўз ҳолича сақланиб келмоқда. Бу матнларга бирор янгилик қўшиш, уларни ўзгартириш мумкин эмас. Диний матнларнинг Қуръон ва ҳадислардан бошқа турларида ҳам тарихийлик хусусияти намоён бўлади. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, тилшунослик илмининг шаклланиши учун ҳам қадимги динга оид манбаларни ўрганиш эҳтиёжи туртки бўлган. Қадимги ҳинд тилшунослигининг ведалар тадқиқи натижасида, араб тилшунослик мактаблари (Басра ва Куфа мактаблари)нинг Қуръонни ўрганиш негизида вужудга келганлигини эътироф этиш зарур. Бу эса диний матнлар бошқа матн турларининг, хусусан, илмий матнларнинг яратилиши учун асос бўлган, деган хулосага келиш имконини беради.

II. Диний матнлар ўз қурилиш тартибига эга. Ислом динига оид ҳар қандай матн, аввало, *Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм* (Меҳрибон ва раҳмдил Аллоҳ номи билан бошлайман) калимаси билан бошланади, сўнгра Яратганга ҳамд-сано, Пайғамбар Муҳаммад алайҳиссаломга салавот айтилиб, асосий матн мазмуни берилади. Матн якунида эса *Ассалому алайкум ва роҳматуллоҳ* ёки *Аллоҳу акбар* калималари айтилиб, матн якунланади:

III. Оғзаки диний матнларда араб тилининг таъсири яққол сезилади. Ислом динига оид асосий матнлар араб тилида ёзилганлиги боис, диний воизлар ҳам ўз нутқларида Қуръон ва ҳадислардан иқтибос келтиришда шу тилдан фойдаланадилар. Ўзбек тилида ваъз ўқиладиганда ҳам талаффузда араб тилининг таъсирини учратишимиз мумкин. Бунда локутив актнинг юзага чиқиши таъминланиб, диний нутққа хос прагматик хусусиятлар намоён бўлади.

IV. Диний матнлар ўз терминологиясига эга ва у кенг қамровлидир. Айрим диний матнлар фақат диний нутқ учунгина хос бўлган терминларни ўзида бирлаштиради.

V. Диний нутқ поэтикаси. Илмий матн олимлар, шеърлар шоирлар томонидан ўқилганда уларнинг тингловчига таъсир даражаси юқори бўлса, диний ваъзлар ҳам диний уламолар томонидан ўқилганда юқори экспрессивликни намоён этади. Шу билан бирга, диний нутқнинг уламолар томонидан диний референт билан, оддий сўзловчи томонидан диний референтсиз ҳосил қилиниши ҳам диний нутқнинг фарқли таъсир даражасини кўрсатади.

VI. Диний матнларда фақат шу турдаги матнларгагина хос диалогизм намоён бўлади: 1. Савол-жавоб уйғунлиги диний матнларнинг кўпчилик қисмида салмоқли ўрин тутувчи диалогларда намоён бўлади. Хусусан, пайғамбарга савол бериш ва жавоб олиш ёхуд пайғамбарнинг савол бериш орқали бирор нарса, одат, ҳолатни изоҳлашни кузатамиз. Лекин айрим ҳолларда монолог тарзида ваъзлар баён этилганда ҳам савол-жавоб уйғунлигига эришилади. Диний ваъзларда кўп ҳолларда аудиторияга савол берилади. Бунда, одатда, адресатдан жавоб кутилмайди, ваъзхон ўз саволига ўзи жавоб беради: *Исо ибн Яҳё ана шу кишига, яъни ибн Синога табиий илмларни ва тиб илмини ўқитди. Ана, тибдан Ибн Синонинг устози ким? Исо ибн Яҳё* (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Абу Али ибн Сино ҳақидаги маъруза). Келтирилган мисолда ваъзхон савол ва жавоб уйғунлиги орқали тингловчилар диққатини ана шу масалага қаратиб, услубий таъсирчанликка эришишни кўзда тутлади. 2. Тасаввурий диалогда яширин мулоқотчи билан сўзлашиш назарда тугилади. Диний матнларда оддий матнга хос бўлмаган адресант-адресат муносабатини кузатамиз. Агар кундалик дискурда сўзловчи ўз фикрларини тингловчига етказиши ва тингловчи уни қабул қилиши асосий хусусият саналса, диний нутқда адресант – ваъзхон ўз нутқида Яратган номидан гапиради, унинг буйруқлари, кўрсатмаларини адресат – оммага етказди. Бунда тингловчилар яширин адресант – Худога қулоқ тутадилар. Шу билан бирга, дуо, илтижо қилинганда ана шу яширин мулоқотчи – Худо адресат мақомига ўтади. Шу ҳолатда диний нутқда яширин мулоқотчи ҳам иштирок этади. 3. Диний матнларга хос диалогизациянинг хусусиятлардан бири унда Қуръони каримдан, ҳадислардан иқтибос келтирилишидир. Агар илмий матнларда олимлар бошқа тадқиқотчиларнинг фикрларини келтириш орқали илмий мунозарага киришса, диний матнларда муаллиф ўз фикрларини исботлаш, масалани таъсирлироқ баён қилиш учун муқаддас матнлардан иқтибос келтиради: *Инсон бошига тушган барча яхшилик ва ёмонликларни тақдирдан деб билиши керак. Аллоҳ таоло бундай марҳамат қилади: «(Инсонга) бирор мусибат етган бўлса, албатта, Аллоҳнинг изни (иродаси) билангина етур. Кимки Аллоҳга имон келтирса, (У) унинг қалбини тўғри йўлга ҳидоят қилур. Аллоҳ ҳар нарсани билувчидир»* (Табогун сураси, 11-оят). («Сафар ойи хосиятли ойдир». Муҳаммадшариф Нарзуллаев// «Ислом нури» газетаси.

2018 йил. 18-сон. 18-бет). 4. Диний нутқда диалогизациянинг бир кўриниши саналган риторик сўроқ гаплар ҳам қўлланади.

VII. Диний матнларда ўзига хос ҳурмат шаклларида фойдаланилади. «Ҳурмат категорияси сўзловчининг тингловчи ва ўзга шахсга ижобий муносабатини турли даражада ифодалайдиган ҳамда қўлланиши ижтимоий омилга боғлиқ бўлган формалар системасидир».¹ Демак, ҳурмат категориясининг намоён бўлишида ижобий муносабат ва ижтимоий омиллар муҳим роль ўйнайди. Диний матнларда ҳурмат шаклларида ўзига хос ўрни бор. Бундай ҳурмат шаклларида прагматик моҳияти лисоний воситалар орқали диний эътиқод ва ишонч даражасининг ҳам намоён бўлишида кўзга ташланади.

VIII. Диний матнларда фақат шундай матнларгагина хос ундалмалар қўлланади.

IX. Диний матнларда кириш сўзларнинг ўзига хос кўринишларидан фойдаланилади. Одатий кириш сўзлардан фарқли ўлароқ, диний услубнинг ўз кириш сўз ва иборалари ҳам бор. *Алҳамдулиллаҳ, иншааллоҳ, субҳаноллоҳ, Аллоҳга шукр, Яратганга шукр, шукрки, Яратганга ҳамдлар бўлсинки, Аммо баъд, Аллоҳга қасамки* каби ифодалар диний матнлар учун хосдир.

X. Диний матнларда, одатда, содда гаплардан кўра қўшма гаплар кўпроқ қўлланилади. Масалан, *Ўзига юқади, оиласига юқади, қариндош-уруғларига юқади, ўзи соғ-саломат бўлади, ибодатини вақтида қилади* (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. VID_20200403_070451_728). Бу мураккаб қўшма гап бешта предикатив бирликнинг ўзаро оҳанг ва мазмун жиҳатдан бирикиши орқали юзага келган. Шунингдек, бундай матнларда кўчирма гапли конструкциялардан кенг фойдаланилади:

– *Ё Расулulloҳ, иймон келтиргандин кейин, мўмин кишига қайси иш қилиш ҳаммадан яхшироқдир? – деб сўради.*

Анда Расулulloҳ айтдилар:

– *Намоз вақти кириши билан таъхир қилмай (кечиктирмай) ўташдур* (ТМ, 279-бет).

XI. Диний матнлар, одатда, панд-насиҳат усулида ёзилган бўлиб, инсонларни тарбиялаш, уларни яхшиликка чорлаш, ёмонликдан қайтариш мақсадини кўзда тутади.

XII. Диний матнлар ва воизлар нутқи гўзал, сермазмун бўлиши талаб этилади. Чунки диний уламолар яхшиликка чорлаш, ёмонликдан қайтариш борасида ваъз ўқир эканлар, энг аввало, сўзларининг мулойим бўлиши, инсонларга яхши сўзлар билан таъсир этишни кўзда тутишлари лозим.

Биринчи бобнинг учинчи фаслида бугунги кунда тилшуносликда кўплаб баҳс-мунозараларга сабаб бўлаётган олтинчи услуб бўйича фикрларга муносабат билдирилади. Бугунги кунда рус ва поляк тилшунослигида Ю.Мистрик, М.Войтак, О.Прохватилова, И.Гольберг, Л.Крысин, А.Гадомский, А.Бусель каби тилшунослар томонидан диний функционал услубнинг мавжудлиги эътироф этилади. Улар ўз тадқиқотларида диний

¹ Зикриллаев Ғ. Феълнинг шахс, сон ва ҳурмат категориялари системаси. –Тошкент: Фаъ, 1990. –Б.23.

услугбининг ўзига хос хусусиятларини ёритганлар. Ўзбек тилшунослигида ҳам диний нутқ услубини функционал услублар қаторига киритиш мумкин, деган қарашлар фанда бугун айтилаётган фикр эмас. Бундай қарашнинг тилшуносликда шаклланганига анча бўлди. Илмий адабиётларда аллақачон «диний стиль» атамаси У.Турсунов ва Б.Ўринбоевлар томонидан қўлланган.¹ Профессор С.Каримов «туркий халқлар тилларида бошқа услублар қатори диний услубнинг мавжудлиги»ни таъкидлайди.² Филология фанлари доктори, профессор М.Умархўжаев тилшуносликда эътироф этилган функционал услублар билан бир қаторда барча тилларда, жумладан, ўзбек тилида ҳам ўзининг фонетик, лексик, грамматик, стилистик ва бошқа қатор хусусиятларига эга бўлган диний функционал услуб мавжуд эканлиги ҳақида ёзади.³

Диний матнлар услубий хусусиятлари, бажарадиган функцияларига кўра бошқа матн турларидан фарқ қилади. М.Қурбонова ва М.Йўлдошевлар «матн типларини белгилашда яна бир омил – асос нутқнинг функционал услублари» эканлигини эътироф этадилар. Бугунги кунда тилшуносликда диний функционал услубнинг мавжуд эканлиги ҳақида билдирилаётган фикрлар ва мулоҳазалар диний матнларни ҳам функционал услублар нуқтаи назаридан ўрганиш заруратини юзага келтирди. Диний матнлар қатор хусусиятлари билан мавжуд беш функционал услубга оид матнлардан фарқланади. Диний матнлар жаҳон тилшунослари томонидан эътироф этилаётган диний услуб нуқтаи назаридан ўрганилиши мақсадга мувофиқдир.

Тадқиқотнинг иккинчи, «**Диний матнлардаги лексик бирликларнинг семантик ва репрезентатив хусусиятлари**» деб номланган бобининг биринчи фаслида жаҳон ва ўзбек тилшунослигида диний лексикани ўрганиш борасида амалга оширилган тадқиқотларга эътибор қаратилади. Дин билан боғлиқ лексик системани ўрганиш, таҳлил қилиш, диний терминларнинг хусусиятларини ёритиш масалалари тилшуносларнинг бир қатор тадқиқотларида атрофлича ўрганилган бўлиб, уларнинг асосий қисми рус тилшунослигига тўғри келади. Олиб борилган тадқиқотлар христиан динига оид лексик бирликларнинг мавзуй гуруҳланишига бағишланган. Ўзбек тилшунослигида ҳам диний лексика бўйича тадқиқотлар олиб борилган ва уларнинг кўпчилигида диний лексик бирликлар ислом дини нуқтаи назаридан ўрганилган. Шу жиҳатдан олиб қаралганда, яратилган тадқиқотларни ислом дини ва христиан дини нуқтаи назаридан ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

1. Ислом динига оид лексик бирликлар таснифи. Ўзбек тилшунослигида мустақилликдан сўнг диний лексика билан боғлиқ тадқиқотлар яратила бошланди. Уларда диний лексик бирликлар семантик маъносига кўра бир нечта мавзуй гуруҳларга ажратилган.

¹Турсунов У., Ўринбоев Б. Ўзбек адабий тили тарихи. –Тошкент: Ўқитувчи, 1982. –Б.12.

²Каримов С. Ўзбек тилининг бадий услуби. Филол.фан.доктори...дисс.автореф. –Тошкент, 1993. –Б.39.

³Умархўжа М. Диний атамалар ва иборалар. Оммабоп қисқача изоҳли луғат. –Тошкент, 2016.–Б.9.

А.Собиров Оллоҳ ва унга боғлиқ бўлган тушунчаларни ифодаловчи микромайдон ва диний тушунчаларни ифодаловчи сўзларнинг семантик майдонини ўзаро фарқлайди. Муаллифнинг фикрича, «Оллоҳ ва унга боғлиқ бўлган тушунчалар майдони лексик универсиумнинг юқори поғонасидан жой олади».¹ Диний тушунчаларни ифодаловчи семантик майдон эса ўз ичида яна иккига бўлинади: 1) ислом дини билан боғлиқ тушунчаларни ифодаловчи микромайдон; 2) бошқа динлар билан боғлиқ тушунчалар майдони.²

Ушбу фаслда ўзбек тилидаги динга оид лексик birlikлар «Тарихи Муҳаммадий» асари мисолида таснифланган: I. Асосий диний тушунчаларни ифодаловчи сўз ва бирикмалар. II. Яратганни, Пайғамбарларни ва Муҳаммад алайҳиссаломни ифодаловчи лексик birlikлар. III. Муқаддас китоблар номлари ва уларга оид лексик birlikлар. IV. Ибодат ва диний амалларга оид лексик birlikлар. V. Динга оид шахс номлари. VI. Охират билан боғлиқ номлар. VII. Чуқур диний эътиқод, валийлик билан боғлиқ лексик birlikлар. VIII. Ислом дини билан боғлиқ жой номлари.

2. Христиан динига оид лексик birlikлар таснифи. Рус тилшунослигида *диний лексика*, *черков лексикаси* атамалари параллел ҳолда диний тушунчаларни ифодаловчи лексемаларга нисбатан қўлланади. Тилшуносларнинг таснифларидан кўриш мумкинки, муаллифларда диний лексика бўйича қарашларда яқдиллик йўқ. Бунинг сабаблари сифатида турли хил материалларнинг танланганлиги, диний лексика ва черков лексикаси бўйича тушунчалар, муаллифларнинг дин бўйича билим даражаларининг ҳар хиллигини келтириш мумкин.

Иккинчи бобнинг иккинчи фаслида диний терминлар терминлашиш, детерминлашиш ва ретерминлашиш ҳодисалари асосида таҳлил қилинган. Диний матнлардаги аксарият сўзлар диний илмий хусусиятлари жиҳатидан терминологик мақомга эга бўлади. Шунинг учун ҳам бу системадаги сўзларни тадқиқ қилиш диний терминологияга оид луғатлар билан ишлашни талаб қилади. Диний терминологик луғатлар динга оид терминларнинг изоҳини тўлиқ ўрганиш имкониятини тақдим қилади.

Терминлашиш умумистеъмол лексикасидаги сўзнинг терминга айланиш жараёнидир. Бу жараён маълум соҳага оид янгиликлар натижасида терминга эҳтиёж пайдо бўлиши туфайли юзага келади. Диний матнларга оид *ансор*, *муҳожир*, *байъат* каби лексик birlikлар семантик тараққиётида терминлашиш ҳодисаси юз берган. Детерминлашиш турли омиллар сабабли терминларнинг айрим семантик ўзгаришларга учраб, умумхалқ лексикаси таркибига ўтишидир. Тадқиқотда *мунофиқ*, *умра*, *мўъжиза*, *каромат* каби терминлар мисолида диний лексик birlikларга оид детерминлашиш ҳодисаси ёритилган. Ретерминлашиш эса «терминларни кейинчалик янгиланган қийматга эга асл терминлар тизимига қайтариш билан бошқа

¹Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. – Тошкент: Маънавият, 2004. –Б.90.

²Собиров А. Кўрсатилган манба. –Б.89-91.

терминология соҳасига ўтказиш»¹ни англатади. *Шайтон, жин, ҳалол* каби терминлар семантик жиҳатдан ретерминлашишга учраган.

Иккинчи бобнинг учинчи фаслида араб тилидан бошқа тилларга ўтиб ўзлашган динга оид лексик birlikлар таҳлил қилинган. Ушбу фаслда *Қуръон, ислом, муслим, муфтий, шайх, фикҳ, ҳайит, азон, ҳадис, ҳаж, ҳалол, ҳижоб, имом, хутба* каби сўзларнинг 70га яқин тилларда ўхшаш талаффузга ва бир хил маънога эгаллиги турли луғатлар манбалари асосида келтирилди:

Араб	Ўзбек	Рус	Инглиз	Немис	Француз	Испан
القرآن	Қуръон	Коран	Quran/ Qur'an	Koran	Coran	Corán
الاسلام	Ислом	Ислам	Islam	Islam	Islam	Islam
مسلم	Муслим/ Мусул- мон	Мусуль- манин/му- сульманка	Muslim	Muslim	Musulman	Musulmán
المفتي	Муфтий	Муфти	Mufti	Mufti	Mufti	Mufti
شيخ	Шайх	Шейх	Sheikh	Scheich	Cheik	Jeque
الفقه	Фикҳ	Фикх	Fiqh	Fiqh	Fiqh	Fiqh
العيد	Ҳайит	Ид	Eid	Eid	Eid	Eid
أذان	Азон	Азан	Adhan	Adhan	Adhan	Adhan
الحديث	Ҳадис	Хадис	Hadith	Hadith	Hadith	Hadiz
الحج	Ҳаж	Хадж	Hajj	Hajj	Hajj	Hajj
حلال	Ҳалол	Халал	Halal	Halal	Halal	Halal
حجاب	Ҳижоб	Хиджаб	Hijab	Hijab	Hijab	Hijab
إمام	Имом	Имам	Imam	Imam	Imam	Imán
خطبة	Хутба	Хутба	Khutbah	Khutbah	Khutbah	Khutbah

Бу бобда, шунингдек, диний терминларнинг тушунилиши ва қўлланилишида тилнинг репрезентатив функцияси етакчилик қилиши бўйича фикрлар билдирилган. Диний атамаларнинг лингвистик талқинига Карль Бюлер модели асосида ёндашсак, динга оид концептларнинг тилда воқеланишида тилнинг репрезентатив функцияси етакчилик қилишини кузатамиз. Диний тушунчалар, концептлар ва матнлар инсон онгида қандай репрезентациялашиши, яъни қандай англаниши ва бунда лисоний воситаларнинг тутган ўрни репрезентатив функциянинг асосини ташкил этади. Репрезентатив функциянинг хусусиятлари *жиҳод* ва *шаҳид* терминларининг луғатлардаги талқини асосида ёритилган.

«Ўзбек тилининг	Жиҳод [а. جهاد – ҳаракат қилиш, кураш, олишув] дин.
-----------------	---

¹Милюк А.В. Вторичная номинация в отраслевых терминологиях: на примере терминологии физической культуры и спорта. Автореф. дисс. .... канд. филол. наук//www.dissercat.com (дата обращения: 12.03.2018).

изоҳли луғати»	Мусулмонларнинг ислом динининг тарқалиши йўлидаги ғовларни бартараф этиш, уни ҳар томонлама муҳофаза қилиш йўлида ғайридинларга қарата муқаддас уруши, ғазавот (ЎТИЛ, 2-жилд, 97-бет).
«Навоий асарлари луғати»	Жиход جهاد а. дин йўлида уришиш, дин учун кофирларга қарши қилинган уруш (НАЛ, 228-бет).
«Диний атамалар ва иборалар» луғати	Жиход – араб. – ғайрат қилиш, интилиш, кучни ишга солиш. 1.Инсон томонидан жамики имкониятни ишга солиб, бутун куч-қувватини Аллоҳ учун сарфлаш. 2.Ўз нафсига ва шайтонга қарши кураш. 3.Ислом динининг тарқалиши йўлидаги ғовларни бартараф қилиш учун ғайридинларга қарши Аллоҳ йўлидаги уруш (ДАИ, 64-бет).
«Ислом». Справочник (1989 йил)	Жиход, ғазавот (араб. – луғавий: ғайрат қилиш, терминологик: дин учун кураш) – исломда ғайридинларга қарши “муқаддас уруш”. Қуръонда жангга қобилиятли ҳар бир мусулмон “муқаддас уруш”да иштирок этиши шарт, деб кўрсатилган... (Ислом. Справочник, 113-бет)

Луғатларда келтирилган маълумотлардан кўринадики, М.Умархўжаевнинг «Диний атамалар ва иборалар» луғатида *жиход* термини етарлича кенг ва муфассал тавсифланган бўлиб, унда *жиход* сўзининг асл маъноси очиқ берилган. Демак, динга оид терминлар изоҳида терминологик луғатларга таяниш бу терминларнинг тўғри ва аниқ тушунилишини таъминлайди.

Диссертациянинг «**Нутқий актлар назариясининг диний матнларда вокеланиши**» деб номланган учинчи бобда диний матнлар нутқий актлар назарияси асосида тадқиқ этилган. Нутқий актлар назарияси лингвопрагматиканинг етакчи масалаларидан бири саналиб, ушбу бобда нутқий актларни диний матнлар мисолида ўрганишга эътибор қаратилади. Нутқий актнинг таркибий қисмлари сифатида Дж. Остин уч компонентни: локутив акт (сўзлаш акти), иллокутив акт (сўзловчи нияти акти) ва перлокутив акт (нутқий таъсир этиш акти)ни келтириб ўтади.¹ Дж.Серль ва М.Ҳакимовлар эса тўртинчи таркибий қисм – пропозиционал акт ҳам мавжуд эканлигини эътироф этадилар.² Бу компонентларнинг барчаси бир вақтда рўёбга чиқиб, бир нутқнинг турли жиҳатларини ифода этади. Локутив акт талаффуз акти ҳисобланиб, нутқни тўғри талаффуз этиш ушбу актнинг асосини ташкил этади. Диний матнлардаги сўзларнинг араб тилидагидек талаффуз қилиниши шартлиги локутив актнинг намоён бўлишига мисолдир. Бунда оддий сўзловчи ўз тили талаффуз меъёрларига асосан сўзлаб, локутив акт талабларини бузса, диний уламолар локутив актнинг рўёбга чиқишига эътиборли бўладилар.

¹Остин Дж. Слово как действие//НЗЛ. Вып. XVII. – Москва, 1986. –С.93.

²Ҳакимов М.Нутқий актлар назарияси. –Фарғона, 2020. –Б.40.

Қуръони каримнинг фонетик хусусиятлари ўрганилишига ҳам локутив актнинг рўёбга чиқиши сабаб бўлган. Она тилиси араб тили бўлмаганлар Қуръонни ўрганишда қийинчиликларга дуч келганлар, хусусан, талаффузда хатога йўл қўйганлар. «Араб тилшунослиги ўзининг илк тараққиёт босқичидан бошлабоқ фонетика масаласига жиддий эътибор берди. Чунки сўзларни тўғри талаффуз қилишга ўргатиш бевосита фонетика билан боғлиқдир.

Араб тилшунослари нутқ товушларининг анатомик-физиологик томони ҳақида чуқур маълумот бердилар, нутқ аппарати батафсил шарҳланди».¹ Чунки Қуръонни ўқиш, қироат қилиш учун арабча талаффуз меъёрларини билиш биринчи шарт саналади. Товушларнинг нотўғри талаффуз қилиниши сўз ёки гап маъносининг бутунлай ўзгариб кетишига сабаб бўлиши мумкин. Шу сабабдан ҳам ҳар бир товуш ўз қоидага биноан талаффуз қилиниши диний матнларни ўқиш ва ўрганишда зарурий қоидадир. Арабшунос ва диний матн бўйича олимларнинг таъкидлашларича, араб тили ва ёзувида битилган Қуръон ва бошқа диний матнларни ўқиш ва ўрганиш учун араб тили ва талаффузига оид билим ва кўникмаларга эга бўлиш талаб қилинади. Шу сабабдан ҳам уламолар томонидан яратилган Қуръонга оид, диний илмга оид матнларда араб тилига оид хусусиятлар акс этади. Бизнинг тадқиқотимиз ўзбек тилига хос диний матнларнинг фонетик хусусиятларини таҳлил этувчи илмий изланиш саналиб, унда диний воизлар нутқида арабча ўзлашмаларнинг талаффуз этилиш хусусиятлари ёритилади. Изланиш давомида маълум бўлдики, арабча ўзлашмаларда, асосан, ا (и), و (в), ه (х), ع (ъ), ض (з) ва غ (ғ) товушларининг талаффузида ўзига хосликлар кузатилади.

Учинчи бобнинг иккинчи фасли «Диний нутқда иллокутив акт» деб номланади. Ҳар қандай нутқни сўзлашдан маълум мақсад, ният кўзда тутилади. Сўзловчи ўз ниятини лисоний воситалар орқали очиқ ёки яширин тарзда ифода қилади. Бунда нутқий актларнинг яна бир компоненти саналган иллокутив акт юзага чиқади. Иллокутив акт таркибий қисмларидан бири бўлган директив акт диний нутқ, диний матнларда кенг учрайди. Бунда буйруқ, топшириқ, кўрсатма бериш орқали ундаш акти – директив акт намоён бўлади.

Қуръони карим муқаддас диний матн сифатида ҳукм, буйруқларни ҳам ўзида жамлайди: *Яхшилик ва тақво йўлида ҳамкорлик қилинг. Гуноҳ ва душманлик йўлида ҳамкорлик қилманг (Моида сураси, 2-оят)*. Ушбу мисолда директив акт орқали инсонларни тарбиялаш, яхшиликка чорлаш, ёмонликдан қайтариш мақсади кўзда тутилган. Демак, диний матнларда инсонларни тарбиялаш, одоб-ахлоқ ўргатиш, ёмон амаллардан қайтариш мақсади директив актнинг юзага чиқишини таъминлайди.

Учинчи бобнинг учинчи фасли интонациянинг хусусиятларини ёритишга бағишланган бўлиб, унда диний нутқ перлокутив актнинг юзага чиқишига субъектив ва объектив омиллар таъсир кўрсатиши хусусида фикр

¹Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. –Тошкент: Ўзбекистон, 2002. –Б.40.

билдирилган. Субъектив омиллар сифатида тингловчининг диний билими, дунёкараши, динга оид концептлар белгиланса, объектив омилларга просодик воситалар киритилади. Просодик воситалардан мелодика, урғу, темп, пауза, тембрнинг хусусиятлари Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф маърузалари мисолида замонавий компьютер дастурлари ёрдамида ёритилди.

Диний нутқ тембри просодик воситалар ичида энг муҳимларидандир. Чунки нутқнинг таъсирчанлигида нутқ эгасининг овоз хусусиятлари ниҳоятда аҳамиятли. Диний нутқда, айниқса, тембр хусусиятлари муҳим ўрин тутди. Чунки овози ёқимсиз, ўта ингичка ёки ўта дағал, кўпол овозли инсонлар диний воиз бўла олмайдилар. Диний уламолар, хусусан, Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуфнинг овозидаги сокинлик, салобат, ўқтамлик сифатлари бошқа инсонларда кам учрайди. Бу эса Шайх маърузаларининг таъсир кучини оширади. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуфнинг шошмасдан сўзлаши, масаланинг ҳар бир жиҳатига эътибор берган ҳолда, муфассал изоҳ бериши фақат шундай билимларга эга бўлган етук диний олимларгагина хос. Диний воизлар нутқида перлокутив актнинг юзага чиқиши интонация компонентларининг хусусиятлари билан боғлиқ бўлиб, у ваъзнинг тингловчига таъсир этиш даражаси юқори бўлишини таъминлайди.

Хулоса

1. XX аср дунё тилшунослигида янги антропоцентрик илмий парадигма йўналиши шаклланди. Бу илмий парадигма доираси тил тадқиқида инсон омилини ҳисобга олувчи когнитив лингвистика, прагмалингвистика, социоллингвистика, психоллингвистика, лингвокультурология каби соҳалар ҳисобига кенгая бошлади. Айнан антропоцентрик назарияга асосланган йўналишлар каторида теоллингвистика соҳаси ҳам эътироф этилмоқда. Теоллингвистика соҳаси бир жиҳатдан матн тилшунослигига, иккинчи жиҳатдан эса прагмалингвистика йўналишига алоқадорлиги билан характерлидир.

2. Диний матнлар – диний анъаналар билан боғлиқ, диннинг марказий тушунчаларини ўзида акс эттирадиган, диний эътиқод, диний кўрсатмаларни ўзида жамлайдиган матн туридир. Диний матнлар бир вақтнинг ўзида ҳам илмийлик, ҳам оммабоплик хусусиятини намоён этади.

3. Матн тилшунослиги концепцияси тамойилларига асосан ҳар қандай услуб матнлари тур ва жанрларга ажратилади. Ўзбек тилидаги ислом динига оид оғзаки ва ёзма матнлар ҳам *муқаддас диний матнлар*, *ҳадислар*, *диний илмий матнлар*, *динга оид терминологик ва қомусий лугатлар*, *диний публицистик матнлар*, *диний ваъзлар*, *дуо матнлари* каби махсус жанр ва гуруҳлардан иборатдир.

4. Диний матнлар бошқа матн турларидан ўзига хос фонетик, лексик, морфологик, синтактик, услубий ва прагматик хусусиятлари билан фаркланади. Диний матнлар бугунги кунда жаҳон тилшунослари томонидан

нутқнинг олтинчи функционал услуги сифатида эътироф этилаётган диний услуб доирасида ўрганилиши мақсадга мувофиқдир. Барча тилларда, хусусан, ўзбек тилида ҳам стилистик жиҳатдан бошқа нутқ услубларидан фарқланувчи диний функционал услуб мавжуддир.

5. Диний матн илмий парадигмаси терминологик ва умумистеъмол лексик таркибдан иборат мақомга эгадир. Бундай матнларда ўзига хос терминосистема ва умумистеъмол сўзлари диний мулоқотнинг асосини ташкил қилади. Шунинг учун ҳам динга оид бундай терминологик ва лексик структура алоҳида функционал услубни шакллантирувчи ўзига хос система элементлари сифатида эътироф этилади.

6. Диний матнлар терминосистемасида ҳам семантик структуранинг ўзгармаслиги тамойили барча терминлар учун бирдек амал қилмайди. Диний терминографик системада ҳам бошқа соҳаларда бўлгани сингари, терминлашиш, детерминлашиш, ретерминлашиш ҳодисалари мавжуд. Диний тушунчаларни ифодаловчи терминларнинг оммалашуви натижасида юзага келадиган детерминлашиш ҳодисаси диний матнларда кўп учрайди.

7. Араб тили дунёнинг кўп мамлакатларида илм-фан, маданият, ислом дини тили сифатида қўлланилган. Бунинг натижасида кўплаб тилларда динга оид байналмилал терминлар шаклланган. Диний байналмилал терминларнинг тўғри талқин қилинишида тилнинг репрезентатив функцияси етакчилик қилади.

8. Диний уламолар араб тилининг фонетик-артикуляцион хусусиятларидан яхши хабардор бўлганликлари сабабли бу тилга хос товушларни араб тили меъёрларига мос равишда талаффуз қилишлари кузатилади. Бу эса диний нутқда ҳам нутқий актнинг локутив турига қатъий риоя қилишни талаб қилади. Айни пайтда диний нутқда ҳам иллокутив актнинг таркибий қисмларидан бири – директив актлар (ундаш актлари) кўп учрайди.

9. Диний нутқда перлокутив актнинг намоён бўлиши сўзлашувчиларнинг диний тасаввурлари ҳамда талаффуз имкониятлари билан боғлиқдир. Шу асосда нутқ иштирокчиларининг диний билими, динга оид тасаввурлари, динни ўзлаштирганлик даражаси нутқий мулоқот учун муҳим омилдир.

10. Теолингвистика бугунги ўзбек тилшунослигида шаклланаётган йўналиш эканлигини инобатга олган ҳолда, бу янги тармоқ бўйича қуйидаги йўналишларда монографик планда илмий тадқиқотлар олиб борилиши зарур: а) диний лексиканинг системавий тадқиқи; б) ҳадислар матнининг қурилиш ва тил хусусиятлари; в) диний ваъзларнинг лисоний хусусиятлари; г) диний ваъзлар прагматикаси; д) дуо матнларининг лингвопрагматик хусусиятлари; е) диний матнларга хос диалогизация; ё) диний матнларда ҳурмат шакллариининг ифодаланиши; ж) қиёсий теолингвистика масалалари.

**SCIENTIFIC COUNCIL FOR AWARDING
SCIENTIFIC DEGREES DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02
AT FERGHANA STATE UNIVERSITY**

FERGHANA STATE UNIVERSITY

YUSUPOVA SHAKHZODA TOKHIRJON KIZI

LINGUOPRAGMATIC INVESTIGATION OF RELIGIOUS TEXTS

10.00.11 – Language theory. Applied and computer linguistics.

**ABSTRACT OF THE DISSERTATION OF DOCTOR OF PHILOSOPHY
(PhD) ON PHILOLOGICAL SCIENCES**

Ferghana - 2021

The theme of the doctoral (PhD) dissertation is registered by the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under №. B2020.2.PhD/Fil1250

The dissertation has been prepared at Fergana State University. The abstract of the dissertation in three languages (Uzbek, English and Russian (Resume) has been uploaded to the website of Scientific Council (www.fdu.uz) and the informational-educational portal «ZiyoNet» (www.ziynet.uz)

Scientific supervisor:

Hakimov Muhammad Hujahonovich,
Doctor of Philological Sciences, professor

Official opponents:

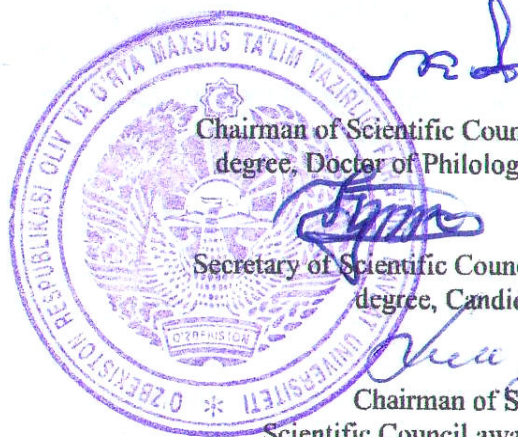
Ulukov Nosirjon Muhammadaliyevich,
Doctor of Philological Sciences, professor

Aliyeva Mehrinoz Aybekovna,
Doctor of philosophy on Philology (PhD)

Leading organization:

Samarkand state institute of foreign languages

Defense of the dissertation will take place on «12» January 2021, at 10⁰⁰ at a meeting of Scientific Council DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 under Fergana State University (Address: 19, Murabbiylar Street, Ferghana, 100151. Tel: : (+99873) 244-44-29; fax: (+99873) 244-66-03; e-mail: info@fdu.uz. The dissertation is available in the Information Resource center of Fergana State University (registered under №104). Address: 19, Murabbiylar Str., Fergana, 100151. Tel: (+99873) 244-44-02. The abstract of the dissertation is distributed on «19» December 2020. (Mailing report №18 dated «19» December 2020).

A.A.Kosimov
Chairman of Scientific Council Awarding scientific degree, Doctor of Philological sciences, Professor

I.T.Khojaliev
Secretary of Scientific Council Awarding scientific degree, Candidate of sciences, docent

A.Mamajonov
Chairman of Scientific Seminar at the Scientific Council awarding scientific degree, Doctor of Philological sciences, Professor

INTRODUCTION (abstract of the dissertation of the doctor of philosophy (PhD))

The actuality and significance of the dissertation work. In recent years, new areas of world linguistics have begun to emerge based on the relationship of linguistics with other disciplines. Moreover, the emerging studies began to differ from those of the immanent approach in the way that they cover issues of the anthropocentric direction.

In world linguistics today, the linguopragmatic study of texts serves for the development of the anthropocentric paradigm. To date, researches in world linguistics and Uzbek linguistics have mainly focused on the study of the linguopragmatic features of literary texts, and the linguopragmatic peculiarities of religious texts have not been sufficiently studied. The study of the linguistic and pragmatic features of religious texts makes an important practical contribution to the development and improvement of another new branch of linguistics - theolinguistics.

In our independent Uzbekistan, as in all spheres, “the situation with religious freedom has dramatically improved. Further strengthening inter-ethnic harmony and inter-religious tolerance is a constant task for us”.¹ Researches in the field of linguistics also play an important role in fulfilling this task. In our country today, a number of scientific studies are being conducted to study the relationship between linguistics and religion. Such studies cover some issues of theolinguistics, and the linguopragmatic features of religious texts have not been studied in Uzbek linguistics. Therefore, the coverage of stylistic, functional and linguopragmatic features of religious texts in the Uzbek language is one of the important tasks of modern Uzbek linguistics.

This dissertation research serves to the implementation of the tasks set out in Decrees and Resolutions like “On the Strategy of movements for further development of the Republic of Uzbekistan” approved by the President of the Republic of Uzbekistan on February 7, 2017; PF No. 4958 “On further improvement of postgraduate education” on February 16, 2017; PQ No. 2909 “On measures for further development of the higher education system” on April 20, 2017; PQ No. 3160 “On increasing the effectiveness of spiritual and educational work and raising the development of the industry to a new level” on July 28, 2017; PQ No. 3775 “On additional measures to improve the quality of education in higher education institutions and ensure their active participation in the ongoing comprehensive reforms in the country” on June 5, 2018; PF No. 5416, “On measures to radically improve the activities of the religious and educational sphere” on April 16, 2018; PF No. 5850 “On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language” on October 21, 2019; PF No. 6084 “On measures to further develop the Uzbek language and

---

¹The speech of the President of the Republic of Uzbekistan in the 75th session of the Head Assembly of the UNO. 23.09.2020//<https://president.uz/uz/lists/view/3851>

improve language policy in our country” on October 20, 2020; PF No. 6097 “On approval of the Concept of development of science until 2030” on October 29, 2020 and other regulations related to this activity.

Correspondence of the research to the priorities of the development of science and technology of the republic. The dissertation was completed in accordance with the priorities of the development of science and technology of the republic “Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state”.

The scope of study of the problem. The study of sacred texts on religion dates back several centuries. The study of the linguistic features of the Qur’an began in the seventh century, and it was by the study of Qur’an that the science of linguistics developed and the schools of linguistics in Basra and Kufa were founded. Also, the issues between religion and language were initially studied in detail by philosophers, theologians, sociologists, psychologists. Later, on the basis of a new paradigm in linguistics – anthropocentrism, theolinguistics emerged to study the features of religious linguistics.

The first scientific-theoretical ideas on theolinguistics are reflected in the researches of linguists such as David Crystal, Jean-Pierre van Noppen, William Samarin.¹ N.Ivoylova, K.Kuzmina, O.Proxvatilova, E.Roslova, V.Postovalova, E.Krymskaya, Z. Buyukatalay, Innocent E.Agu and others learned phonetic and prosodic features of religious va’zs (sermons),² Yu. Mikhailova, K. Timofeev, P. Yakimov, R. Goryushina, S. Bulavina, I. Matey, G. Sklyarevskaya, M.Petukhova³

---

¹ Crystal D. A liturgical language in a linguistic perspective. –New Blackfriars, 1964, 46(534), –P.148-156; Crystal D. Linguistics, Language and Religion. –London: Burns and Oates, 1965; Van Noppen, J.P. (ed.) Theolinguistics. Brussels: Studiereeks Tijdschrift Vrije Universiteit Brussel. New series –No.8. 1981; Samarin, W.J. Tongues of Men and Angels: A Controversial and Sympathetic Analysis of Speaking in Tongues. –New York: Macmillan, 1972; Samarin, W.J. Language in Religious Practice. Rowley, –MA. Newbury House, 1976.

²Ивойлова Н.Ю. Строй текста современной христианской проповеди (на материале английского языка). Автореф.дисс....канд.филол.наук. –Москва, 2003; Кузьмина К.А. Структурные и языковые особенности проповеди как речевого жанра. Автореф.дисс....канд.филол.наук. –Санкт-Петербург, 2006; Прохвятилова О.А. Ритмическая организация современной православной проповеди // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание. 2013. –№ 3 (19). –С. 97-103// <https://j.volsu.com/index.php/ru/component/attachments/download/732> (дата обращения: 14.11.2019); Прохвятилова О.А. О гиперкоммуникации в современной духовной речи// Мир Православия: Сб.науч.ст.вып.3. –Волгоград: Издательство ВолГУ, 2000. –С.280-295; Рослова Е.Ю. Просодическая организация ораторской речи (на материале литургической проповеди). Автореф.дисс....канд.филол.наук. –Москва, 2009; Постовалова В. Слово и молчание в художественном мире Г.Айги (опыт теолингвистического осмысления)//www.sciencedirect.com/http://dx.doi.org/10.1016/j.ruslit.2016.01.18 (дата обращения: 04.01.2020); Крымская Е. Просодические особенности оформления смысловых центров в текстах проповедей в американском варианте английского языка. <https://cyberleninka.ru/article/n/prosodicheskie-osobennosti-oformleniya-smyslovyh-tsentrov-v-tekstah-propovedey-v-amerikanskom-variante-angliyskogo-yazyka> (дата обращения: 23.06.2020); Zahide Cilek Büyüktalay, Muhammed Fatih Gökman, Sibel Yildirim and Gürsel Dursun. Voice Disorders in Islamic Religious Officials: Is It Any Different Than Those Of Teachers, Another Well-Known Professional Voice Users?// www.sciencedirect.com/doi.org/10.1016/j.jvoice.2019.02.001; Innocent E. Agu, Evangelista C. Agu, Abubakar T. Liman. A Linguistic Analysis of Friday Sermons of three Mosques in Yola Adamawa State Nigeria//International Journal of English Literature and Social Sciences (IJELS) Vol-3, Issue-6, Nov-Dec, 2018// <https://dx.doi.org/10.22161/ijels.3.6.4> (date of access: 06.01.2020).

³ Михайлова Ю.Н.Религиозная православная лексика и ее судьба: По данным толковых словарей русского языка. Дисс....канд.филол.наук// www.disscat.com; Тимофеев К.А. Религиозная лексика русского языка как выражение христианского мировоззрения. –Новосибирск, 2001. –88 с.; Якимов П.А. Религиозная лексика – церковная лексика – Библейская лексика: к вопросу о соотношении понятий// www.cyberleninka.ru;

studied the peculiarities of religious lexicon, linguists such as O.Prokhvatilova, I.Golberg, A.K. Gadomsiy, M.Voytak, Yu.Mistrik, O.Krylova, A.Busel, S.Gosteeva¹ studied the issues of religious functional style. The issues of religion and philology have been studied in the researches of N.Suyargulov, A.Serikbaeva, R.Sharyafetdinov, Z.Yakhyaeva, Z.Khafizova, G.Abdullina² in turkology, of N.Uluqov, T.Yuldashev, M.Umarkhojaev, M.Galieva, Sh.Sultanova³ in Uzbek linguistics, and of Kobilov and G.Toychieva⁴ in Uzbek literature. The linguopragmatic features of religious texts have not been specifically studied in studies to date. This requires a monographic study of this research topic.

Горюшина Р.И. Лексика христианства в русском языке: Системные отношения прямых конфессиональных и производных светских значений слов. Дисс....канд.филол.наук. –Волгоград, 2002. –179 с.; Булавина С.В. Русские устойчивые словосочетания, содержащие церковно-религиозную лексику. Автореф.дисс....канд.филол.наук. –Воронеж, 2003. –24 с.; Матей И.К. Православная лексика в современном русском языке и языковым сознании его носителей. Автореф. дис.... канд.филол.наук. –Воронеж, 2012. –23 с.; Скляревская Г.Н. Словарь православной церковной культуры. –Москва, 2007. –447 с.

³ Петухова М.Е. Функциональные особенности церковной лексики с предметным значением в русском языке. Автореф.дисс....канд.филол.наук// www.disserscat.com.

¹Прохватилова О.А. Экстралингвистические параметры и языковые характеристики религиозного стиля//www.disserscat.com; Гольберг И.М. Религиозно-проповеднический стиль современного русского литературного языка: Моральные концепты // www.cyberleninka.ru; Гадомский А.К. Стилистический подход к изучению религиозного языка//www.rastko.rs/filologija/stil/2008/02Gadomski.pdf; Wojtak M. O początkach stylu religijnego w polszczyźnie. *Stylistika*. – Opole, 1992. –С.90-97; Войтак М. Проявление стандартизации в высказываниях религиозного стиля (на материале литургической молитвы) // Текст: Стереотип и творчество. – Пермь: Изд-во ПГУ, 1998. –С.214-230; Войтак М. Стилистика архипастырских посланий // Стереотипность и творчество в тексте. –Пермь, 2001; Mistrik, J. Religiozny styl. *Stylistika* 1. – Opole, 1992. 82-89; Крысин Л.П. Об одной лакуне в системе функциональных стилей современного русского языка // РЯШ, 1994. –№3. –С.69-71; Крысин Л.П. Религиозно-проповеднический стиль и его места в функционально-стилистической парадигме современного русского литературного языка // Поэтика. Стилистика. Язык и культура: Памяти Т.Г.Винокур. –Москва, 1996. –С.135-138; Крылова О.А. Можно ли считать церковно-религиозный функциональный стиль современного русского литературного языка разновидностью газетно-публицистического? // Стереотипность и творчество в тексте. –Пермь, 2001; Крылова О.А. Существует ли церковно-религиозный функциональный стиль в современном русском литературном языке? // Культурно-речевая ситуация в современной России. –Екатеринбург, 2000. –С. 107-117; Бусель А.А. Специфика религиозного стиля русского литературного языка на современном этапе//Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского. 2018. –№ 2. –С. 200-205; Гостеева С.А. Религиозно-проповеднический стиль в современных СМИ // Журналистика и культура русской речи. –Москва, 1997. –Вып. 2.

²Суяргулов Н.А. Особенности языка и стиля башкирская перевода Корана. Автореф.дисс....канд.филол.наук. – Уфа, 2004; Серикбаева А. С. Кораническая традиция в казахской литературе. Автореф.дисс....канд.филол.наук. –Москва, 2001; Шарьяфетдинов Р.Х. Трансформация коранического сюжета об Иосифе Прекрасном в поэме Кул Гали «Кысса-и Йусуф»: «Сказание об Йусуфе». Автореф.дисс....канд.филол.наук.2009 //www.cyberleninka.ru (дата обращения: 23.12.2019); ² Яхьяева З.Б. Религиозная лексика и фразеология кумыкского языка. Автореф.дисс....канд.филол.наук //www.disserscat.com/content/religioznaya-leksika-i-frazeologiya-kumyckskogo-yazyka (дата обращения: 8.09.2020); Хафизова З.Р., Абдуллина Г.Р. Религиозная и мифологическая лексика в башкирском языке: к вопросу разграничения. Сборник международной научно-практической конференции «Современные проблемы тюркологии: язык - литература - культура», –Москва, 2016. –С. 313-316.

³Улуқов Н.М. Ўзбекча диний матнлар экзотик лексикаси. Филол.фан.номзоди....дисс.автореф. –Тошкент, 1997. –29 б.; Юлдашев Т.К. Навоий ва Бобурнинг ислом фарзларига бағишланган асарларида қўлланган шаръий атамаларнинг лисоний таҳлили. Филол.фан.номзоди....дисс.автореф. –Тошкент, 2003. –23 б.; Умархўжа М. Диний атамалар ва иборалар. Оммабоп қисқача изоҳли луғат. –Тошкент, 2016. –220 б.; Султонова Ш. Муқаддас матнларда замон категориясининг лингвوماданий хусусиятлари. Филол.фан.... фалсафа доктори (PhD) дисс.автореф. –Фарғона, 2018. –55 б.; Галиева М. Дунёнинг лисоний тасвирида диний-мифологик тафаккурнинг акс этиши. Филол.фан.доктори (DSc) дисс...автореф. –Фарғона, 2019. –79 б.

⁴Қобилов У. Масих тимсолининг мумтоз адабиётдаги бадий талқини (XII-XV асрлар). Филол.фан.номзоди...дисс.автореф. –Самарқанд, 2001. –25 б.; Тўйчиева Г.У. Ислом даври шеърятда аруз тизими ва унинг эволюцион таракқиёти. Филол.фан.доктори (DSc) дисс.автореф. –Тошкент, 2018. –75 б.

The relevance of the research to the research plans of the higher education institution where the dissertation was completed. The research of the dissertation was carried out in accordance with the plan of research work of the Department of Linguistics of Fergana State University in the direction of “Problems of modern linguistics”.

The aim of the research is to study the linguopragmatic features of religious texts and to describe religious texts.

The tasks of the research are the following:

study of research in world linguistics on religious linguistics, generalize opinions expressed on religious texts;

describe the concept of religious text, identify the linguistic and pragmatic features of a religious text that differ from other types of text;

respond to the views on the existing religious functional style in world linguistics;

highlighting the semantic features of religious terms;

the study of religious lexical units in terms of the functions of the language;

study of pragmatic features of religious texts on the basis of speech acts.

The object of the research is the interpretation of the Qur’an in the Uzbek language, hadiths, va’zs (lectures) of Sheikh Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf, “Tarihi Muhammadiy” written by Alikhantora Soguni, materials of mass media on religious purposes (magazine “Hidoyat” and newspaper “Islam Nuri”).

The subject of the research is the linguopragmatic features of religious texts of the Uzbek language and religious lexical units of different languages.

The methods used in the research. Linguistic analysis, observation, experiment, comparison, classification, lexicographic, semantic-stylistic and linguostatistical analysis methods were used in the dissertation work.

The scientific novelty of the research is:

stylistic, functional and linguopragmatic features of religious texts are described, which reveal the features of religious texts in Uzbek language that differ from other types of texts;

the pragmatic features of religious speech are analysed on the basis of the theory of speech acts, the role of the prosody of religious speech in the occurrence of perlocutive act is proved experimentally;

lexical units related to religious texts are classified, religious terms are described on the basis of terming, deterring and reterming phenomena;

the influence of religious lexical units of Arabic on other languages and the interpretation of religious international terms in different languages were analyzed in terms of the functions of linguistic means, and it was found that the representative function of language predominates in religious texts.

The practical results of the study are as follows:

the conclusions drawn from the linguopragmatic study of religious texts can be used to create researches in areas such as text linguistics, theolinguistics, linguopragmatics, terminology, lexicography;

experiments on the pragmatic features of religious texts have been shown to serve as a source in the study of intonation issues, topical lexical units related to religious texts in the creation of a religious terminological dictionary;

the results on the stylistic and functional features of religious texts have been proven to be the basis for the formation of important theoretical views on the fields of text linguistics and stylistics.

Validity of the research results is based on the clear definition of the problem, the consistency of the conclusions, the approach to the phonetic analysis of religious texts based on experimental results, the reliance on terminological dictionaries in interpreting lexical units related to religion.

The scientific and practical significance of the research results. The scientific significance of the research results is that the study of religious texts is based on a linguopragmatic basis, which complements and expands the scientific-theoretical views related to phonetics, lexicology, stylistics, theory of speech acts, terminology. The results of the dissertation contribute to the theoretical development of Uzbek religious linguistics.

The practical significance of the research results is that the results of the dissertation can be used in researches in text linguistics, linguopragmatics, cognitive linguistics, linguoculturology, sociolinguistics.

The implementation of research results. On the basis of scientific results obtained from the linguopragmatic study of religious texts:

the results on linguistic nature of terms and characteristics of the semantic changes on terms such as terming, reterming and determing were used in the grant of practical project of young scientists БҒА-012 “Stylistic bases of activation of ecological culture of students in foreign languages in higher education institutions” carried out in 2017-2018 (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education No. 89-03-4262 dated on October 28, 2020). As a result, the electronic dictionary created under the grant project (№ DGU 04834) was enriched with scientific materials;

the views and the theoretical conclusions on the stylistic and functional features of the text of the work were used in the project carried out in 2016-2019 in Kokand State Pedagogical Institute funded by the European Union Erasmus + № 574097-EPP-2016-1-CY-EPPKA2-CBHE-JP “RUECVET - Russia and testing of the ECVET system in the vocational education system of Uzbekistan” (RUECVET: Piloting ECVET system to the national VET system of Russia and Uzbekistan) (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Special Education No. 89-03-4262 dated October 28, 2020). As a result, the programs of advanced training courses have been improved, the manuals have been scientifically enriched;

the conclusions of the dissertation about role of religion in the life of society, the importance of religious texts in the spiritual development of people were used in the TV programs like “Qadriyat”, “Ma’naviy komillik” and a radio program “Ma’naviyat – qalb ko’zgusi” of Fergana regional television and radio company (reference No. 366 of Fergana regional television and radio company on October 20, 2020). Use of the results of this dissertation in the programs and broadcasts of

television and radio company has had a positive effect, the programs have been enriched scientifically and practically, and their social features have increased.

Approbation of the research results. The results of this research were discussed and approved at 6 international and 3 national scientific conferences.

Publication of the research results. 13 scientific articles on the topic of the dissertation were published, including 4 articles in scientific journals recommended by the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan for publication of the main scientific results of doctoral dissertations, 1 of which was published in foreign journals.

The structure and volume of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three main chapters, general conclusions and a list of references. The total volume of the dissertation is 154 pages.

GENERAL CONTENTS OF THE DISSERTATION

The first chapter of the dissertation, which is entitled “The theoretical issues of the religious functional style and a religious text” is devoted to the formation and development of theolinguistics as a new direction, the issues of textlinguistics and religious texts and religious functional style. By the twentieth century, a new theory in linguistics – the anthropocentric theory – has emerged. According to this way of study, man is the basis of any knowledge about language. “The anthropocentric paradigm is the shift of the researcher’s attention from the object of knowledge to the subject, that is, in which man is studied within language and language in human structure”.¹ The study of the social nature of language, its close connection with man, led to the emergence and development of a number of linguistic branches in linguistics, such as cognitive linguistics, linguoculturology, psycholinguistics, sociolinguistics, linguopragmatics, united under the anthropocentric paradigm.

Religion and religious concepts play an important role in people’s lives as part of national culture, and they are manifested by language means. Therefore, the study of such issues, the analysis of their relevance to any style on the basis of prosodic, linguopragmatic, functional and stylistic features of religious speech and the identification of pragmalinguistic, psycholinguistic, sociolinguistic features of religious texts is one of the urgent issues of modern linguistics. The study of such issues led to the formation of a new direction of linguistics in the twentieth century – theolinguistics, which studies the components of religious communication, consisting of a strong relationship between language and the human factor, based on anthropocentric theory. In Uzbek linguistics, researches in this area have been gaining attention in recent years.

The term theolinguistics is derived from the English words *theo* – religion, god and *linguistics*. In dictionaries we find the following definition of the term theolinguistics: “Theolinguistics – the study of religious language”.² Linguistics is

¹Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўлларини излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти, 2012. –№ 5. – Б.4-5.

²<https://www.definitions.net/definition/theolinguistics>; www.yourdictionary.com; en.wiktionary.com (date of access: 12.01.2019).

distinguished as a science that studies human language. The term *theolinguistics* also includes the term linguistics, which studies human language, to which the addition of the term *theo* serves as the basis for the addition of such a terminological system as religious text, religious language, religious speech to the paradigmatic range of concepts such as the language of literary and scientific works studying human language.

In the 60s of the XX century, the first ideas about theolinguistics began to form in the West, the contribution of linguists such as D.Kristal, J.Per van Noppen, J.Samarin in the development of theolinguistics as an independent branch was great. In the East, learning the issues of language and religion began much earlier and emerged by the linguistic investigation of Qur'an under the name of "arab linguistics". "Arab linguistics evolved as a result of a practical need, by the need of correct pronunciation of Qur'an and debates of Arabic people and shuubis (Persian people)".¹ Therefore, one can say that learning Qur'an had an effect on the development of linguistics as a science. And this proves that the matter of religion and linguistics developed earlier – in the 7th centuries. Classic Arabic was learned widely, the one who wanted to know the religion well had to learn the rules of language as well. And this shows that religious studies and linguistic studies developed parallel, relying to each other. All these prove that the development of linguistics was based on learning sacred books and religious texts. Hence, in the initial practical steps of learning linguistics, linguistic features, especially phonetics of Qur'an lead the way.

Today, Russian and Polish linguists are leading the way in the study of religious linguistics. Researches on religious linguistics were carried out by K.Timofeev, Yu.Mikhaylova, M.Goryushina, S.Bulavina, I.Matey, M.Voytak, A.Gadomsky in Russian and Polish linguistics, by N.Suyargulov, A.Serikbaeva, N.Sharyafetdinova in Turkology, and by N.Uluqov, T.Yuldashev, M.Umarkhodjaev, M.Galieva, Sh.Sultanova in Uzbek linguistics.

The second part of the first chapter presents the theoretical views expressed about the text, and the religious texts are described. While the semantic, grammatical, stylistic features of the text, its relationship with other linguistic units have been widely studied, insufficient scientific research has been conducted in Uzbek linguistics on the study of religious texts.

Religious texts are a type of texts related to religious traditions, reflecting the central concepts of religion, religious beliefs and religious instructions. Oral and written religious texts based on Islam in the Uzbek language can be divided into some groups:

The interpretation of Qur'an

Hadiths

¹Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. –Тошкент: Ўзбекистон, 2002. –Б.30.

Religious scientific books: scientific texts on tajvid, hadith, history of Islam, fiqh and other directions

Terminographic and encyclopedic religious dictionaries

Religious publicistic works

Religious va'zs (sermons)

Texts of praying

1. Sacred religious texts. The group includes interpretation of Qur'an in Uzbek. The peculiarity of sacred texts is that, it was not written by humans, it was downloaded by the Creator. In the years of Independence, translations and interpretations of Qur'an have been published. The Interpretations by Sheikh Alouddin Mansur, Sheikh Abdulaziz Mansur and Sheikh Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf are famous among the public.

2. Hadiths.¹ Hadith is a type of text that consists of advice and suggestions of Prophet Muhammad (may peace be upon him), it contains historical features in itself.

3. Religious scientific texts. This group contains books and works written by religious scholars on learning Qur'an, the science of hadith, fiqh, tajvid and other disciplines. This kind of texts are mostly written for scientists. But today the development of religious science, people's wishes on learning the religion, the need to learn the religious matters broader caused to learn this type of books by folk. This presents the feature of religious texts – being scientific and popular at the same time. A variety of books, created in the years of Independence, especially, the books of Sheikh Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf are the examples for this type of books.

4. Terminographic and encyclopedic religious dictionaries. “Encyclopedia of Islam”,² Arabic-Uzbek encyclopedic dictionary “Al-Qomus” by N.Ibrohimov,³ Arabic-Uzbek dictionary “An-Na'im ul-kabir” by O.Nosirov, M.Yusupov, Yu.Rahmatullayev, A.Nishonov,⁴ dictionary called “Religious terms and expressions” are included in this group.

¹ Рахимов А. Ҳадис жанри ҳақида//Тил ва адабиёт таълими, 1995. № 5-6. –Б.38-42; Валиев Б. Адабиёт дарсларида ҳадис илми//Тил ва адабиёт таълими, 1995. № 2. –Б.20–22; Абдуқодиров А., Қодирова Х. Ота-она ҳақидаги ҳадислар Навоий асарлари талқинида //Тил ва адабиёт таълими, 1998. № 1. –Б.36–41.

² Ислои энциклопедияси. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. – 672 б.

³ Иброҳимов Н. Ал-Қомус. Арабча-ўзбекча қомусий луғат. –Тошкент, 2017.

⁴ Носиров О., Юсупов М., Раҳматуллаев Ю., Нишонов А. Ан-наъим ул-кабир. Арабча –ўзбекча луғат. –Наманган, 2014. –810 б.

5. The group of religious publicistic texts. The group covers mass media materials (monthly pressed journals like “Hidoyat”, “Mo‘minalar” and a weekly pressed newspaper “Islom nuri” and others), TV programs (“Hidoyat sari” and others) and internet sites on religious purposes.

6. Religious va’zs (sermons). Religious va’zs (sermons) are read by religious scholars and imom-khatibs.

7. The texts of praise. Praise is important in religious belief, people try to communicate with the Creator by the help of praise. Therefore, praise is specific for everybody. The texts of praise have oral and written types, they are found in oral speech, belles-lettres style, scientific books on religion and in religious publicistic works.

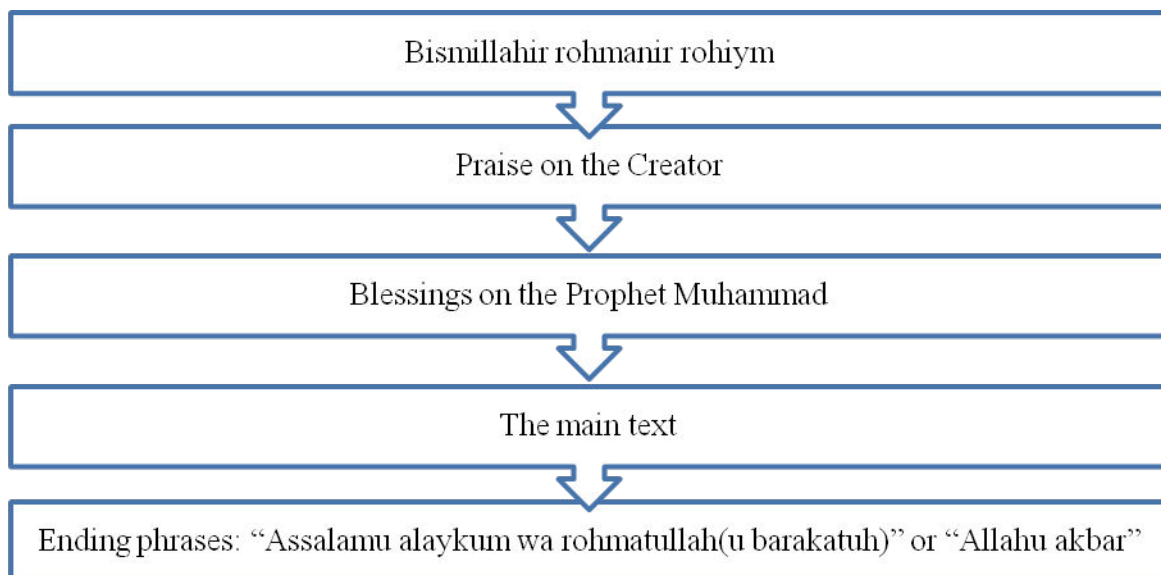
Leaning on the ideas above, we can say that religious texts have their own types, that can be identified as genres, and this can be a factor to differentiate religious functional style. Like other types of text, religious texts can also be the object of study for textlinguistics; religious texts differ from other texts by the characteristics of such text types.

I. Religious texts have historical features. The main part of initial manuscripts found around the world are religious texts. For example, the manuscripts written in 3500-3400s B.C. found in Egypt and Indian valley are religious. Indian Vedas are also religious and they were created in 1700-1100s B.C. A sacred book of Zoroastrism, “Avesto” is one of the religious texts. “Avesto is an important and unique source in the study of ancient socio-economic life, religious views, worldviews, customs, spiritual culture of the peoples of Central Asia, Iran, Azerbaijan. The materials contained in the Avesto, according to scientists, originated for about 2,000 years (late 3rd millennium BC - early 2nd millennium BC) and were passed down orally from generation to generation”.¹ Another distinctive feature of the historical nature of religious texts is that the text of sacred books and hadiths has remained unchanged for centuries. Adding something new to these texts and changing them is prohibited. Other types of religious texts have a historical character too. It should be noted that the formation of the science of linguistics was also motivated by the need to study the sources of ancient religions. It must be acknowledged that ancient Indian linguistics emerged as a result of the study of the Vedas and the schools of Arabic linguistics (the schools of Basra and Kufa) came into being on the basis of the study of the Qur’an. This leads to the conclusion that religious texts were the basis for the creation of other types of texts, in particular, scientific texts.

II. Religious texts have their own order of construction. Any text related to Islam begins with “Bismillahir rohmanir rohiym” (I begin with the name of the Most Merciful and the Most Compassionate Allah), followed by praise on the Creator, blessings on the Prophet Muhammad, and the content of the main text. At the end of the text, the words “Assalamu alaykum wa rohmatullah(i barokatuh)” or “Allahu akbar” are said and the text ends.

---

¹ Ислом. Справочник. –Тошкент, 1989. –Б.45.

III. The influence of the Arabic language is evident in oral religious texts. Since the main texts of Islam are written in Arabic, religious preachers also use this language in their speeches to quote the Qur'an and recite hadiths. Even when preaching in Uzbek, we can see the influence of Arabic on pronunciation. This ensures the emergence of the locutive act and reflects the pragmatic features of religious speech.

IV. Religious texts have their own terminology and it is wide. Some religious texts incorporate terms specific only to religious discourse.

V. Poetics of religious speech. While the scientific text has a high degree of influence when it is read by scholars and poems by poets, religious va'zs (sermons) also show a high degree of expressiveness when read by religious scholars. However, the fact that religious speech is spoken by religious scholars with a religious referent, and by an ordinary speaker without a religious referent, also shows the degree of influence of religious speech.

VI. In religious texts, dialogism is unique to this type of text. 1. Question-answer harmony is reflected in dialogues, which plays an important role in most religious texts. In particular, we observe that a prophet explains something, a habit, a situation by asking and receiving an answer or by asking a question. But in some cases, even when va'zs (sermons) are delivered in a monologue, a question-and-answer sequence is achieved. In religious sermons, the audience is often asked questions. In this case, usually the answer is not expected from the addressee, the preacher answers his own question: *Iso ibn Yahyo ana shu kishiga, ya'ni ibn Sinoga tabiiy ilmlarni va tib ilmini o'qitdi. Ana, tibdan Ibn Sinoning ustozim kim? Iso ibn Yahyo. (Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf. Lecture on Abu Ali ibn Sina).* In this example, the preacher intends to achieve stylistic effectiveness by focusing the audience's attention on the issue through a combination of questions and answers. 2. Imaginary dialogue involves talking to an undercover communicator. In religious texts, we observe a speaker-addressee relationship that is not specific to an ordinary text. If in a daily discourse the speaker conveys his thoughts to the listener and the listener accepts it, in religious speech the speaker - the preacher speaks in his speech on behalf of the Creator, conveys his commands,

instructions to the addressee – the public. In doing so, the listener listens to the secret speaker – God. At the same time, when a prayer is made, this secret communicator, God, becomes the addressee. In this case, a secret communicator is also involved in the religious discourse. 3. One of the features of dialogue in religious texts is that it quotes from the Qur'an and hadiths. If in scientific texts scholars engage in scientific debate by quoting the opinions of other researchers, in religious texts the author quotes from sacred texts to prove his point, to express it more effectively: *Inson boshiga tushgan barcha yaxshilik va yomonliklarni taqdirdan deb bilishi kerak. Alloh taolo bunday marhamat qiladi: “(Insonga) biror musibat yetgan bo‘lsa, albatta, Allohning izni (irodasi) bilangina yetur. Kimki Allohga imon keltirsa, (U) uning qalbini to‘g‘ri yo‘lga hidoyat qilur. Alloh har narsani biluvchidir”* (All good and evil that befalls man must be known as destiny. And if any misfortune befalls them, it is only by Allah's leave. Allah says: And whoever believes in Allah, He will guide him to a straight path. Allah is aware of all things”) (Surat at-Tabugun, 11). (“The month of travel is a special month”. Muhammadsharif Narzullaev // Newspaper “Islam Nuri”. 2018. No.18. P.18).

4. Rhetorical questions are also used in religious speech

VII. In religious texts specific forms of respect are used. “The category of respect is a system of forms in which the speaker’s positive attitude towards the listener and the other person is expressed at different levels and the use of which depends on the social factor.”¹ Hence, positive attitudes and social factors play an important role in the manifestation of the category of respect. Forms of respect have a special place in religious texts. The pragmatic nature of such forms of respect is reflected in the fact that both the level of religious belief and trust are expressed through linguistic means.

VIII. In religious texts, registers peculiar to only such texts are used.

IX. In religious texts, specific forms of introductory words are used. Unlike traditional introductory words, the religious style has its own introductory words and phrases. Expressions such as *Alhamdulillah, inshallah, subhanallah, thanks to Allah, thanks to the Creator, thanks to the Creator, praise be to Allah, swear by Allah* are specific to religious texts.

X. In religious texts, complex sentences are often used more than simple ones: *O‘ziga yuqadi, oilasiga yuqadi, qarindosh-urug‘lariga yuqadi, o‘zi sog‘-salomat bo‘ladi, ibodatini vaqtida qiladi.* (Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf. VID_20200403_070451_728). This complex compound sentence is formed by the combination of five predicative units in terms of tone and content. Portable speech constructions are also widely used:

– *Yo Rasululloh, imon keltirgandin keyin, mo‘min kishiga qaysi ish qilish hammadan yaxshiroqdir? – deb so‘radi.*

Anda Rasullulloh aytdilar:

– *Namoz vaqti kirishi bilan ta’xir qilmay (kechiktirmay) o‘tashdur* (Tarihi Muhammadiy, P.279).

---

¹ Зикриллаев Ф. Феълнинг шахс, сон ва ҳурмат категориялари системаси. –Тошкент: Фаъ, 1990. –Б.23.

XI. Usually religious texts are written in the form of advice, with the aim of educating people, calling them to goodness, turning them away from evil.

XII. Religious texts and sermons are required to be beautiful, meaningful. Because when religious scholars preach about calling to good and forbidding evil, first of all, they should consider their words to be gentle, to influence by good words.

The third part of the first chapter deals with the views expressed on the sixth style, which has caused much controversy in linguistics today. At present in Russian and Polish linguistics as Yu.Mistrik, M.Voytak, O.Prokhvatilova, I.Golberg, L.Krysin, A.Gadomsky, A.Busel recognize the existence of religious functional style. In their research, they highlighted the peculiarities of the religious style. The idea that religious speech can be included in the list of functional styles in Uzbek linguistics is not the idea that is being voiced in science today. It has been a long time since such a view was formed in linguistics. The term “religious style” has already been used in the scientific literature by U. Tursunov and B. Urinbaev.¹ Professor S. Karimov notes that “there is a religious style in the languages of the Turkic people, among other styles”.² Doctor of Philology, Professor M. Umarchodjaev writes that in addition to the recognized functional styles in linguistics, all languages, including Uzbek, have a religious functional style with its own phonetic, lexical, grammatical, stylistic and other features.³

The stylistic features of religious texts differ from other types of text in terms of the functions they perform. M. Kurbanova and M. Yuldashev admit that “another factor in determining the types of text is the basic functional styles of speech”. Opinions and comments about the existence of a religious functional style in linguistics today have necessitated the study of religious texts in terms of functional styles as well. Hence, religious texts differ from texts belonging to the five functional styles available by a number of features. It is expedient to study religious texts in terms of the religious style recognized by world linguists.

The second chapter of the study, entitled “Semantic and representative features of lexical units in religious texts”, is devoted to the study of lexical units on religion. The first part of the second chapter of the study deals with the research on religious vocabulary in world linguistics.

The study and analysis of the lexical system related to religion, the coverage of the features of religious terms have been studied in detail in a number of studies of linguists, the main part of which falls on Russian linguistics. Most of these researches are devoted to the thematic grouping of lexical units related to Christianity. In Uzbek linguistics, researches have been conducted on religious vocabulary, and most of them have been studied from the perspective of Islam. From this point of view, it is expedient to study the created researches from the point of view of Islam and Christianity.

---

¹Турсунов У., Ўринбоев Б. Ўзбек адабий тили тарихи. –Тошкент: Ўқитувчи, 1982. –Б.12.

²Каримов С. Ўзбек тилининг бадиий услуби. Филол.фан.доктори...дисс.автореф. –Тошкент, 1993. –Б.39.

³Умархўжа М. Диний атамалар ва иборалар. Оммабоп кискача изоҳли луғат. –Тошкент, 2016.–Б.9.

1. Classification of lexical units related to Islam. After independence, Uzbek linguistics began to develop research on religious vocabulary. In them, religious lexical units are divided into several thematic groups according to their semantic meaning.

A. Sobirov distinguishes the micro-field representing the concepts of Allah and related to Allah, and the semantic field of words representing religious concepts. According to the author, “the field of concepts of Allah and those connected with Allah is located at the top of the lexical universe”.¹ The semantic field representing religious concepts is further divided into two: 1) the micro-field representing the concepts related to Islam; 2) the field of concepts related to other religions.²

In this part, the lexical units related to religion are classified on the example of the work “Tarihi Muhammadiy”: I. Main words and phrases related to religion. II. Lexical units representing the Creator, the Prophets, and Prophet Muhammad (may peace be upon him). III. Names of sacred books and lexical units related to them. IV. Lexical units related to worship and religious practices. V. Names of persons belonging to religion. VI. Names related to the Hereafter. VII. Lexical units related to deep religious beliefs. VIII. Names of locality related to Islam.

2. Classification of lexical units related to Christianity. In Russian linguistics, the terms religious lexicon and church lexicon are applied in parallel to lexemes that express religious concepts. It can be seen from the classifications of linguists that the authors have no consensus on religious vocabulary. The reasons for this are the choice of different materials, the diversity of the levels of knowledge of the authors in the field of religion.

In the second part of the second chapter, religious terms are analyzed on the basis of terming, determing, and reterming phenomena. Most words in religious texts have terminological status in terms of religious scientific features. This requires working with dictionaries of religious terminology to study words in the religious terminological system. Religious terminological dictionaries provide an opportunity to broadly study the interpretation of religious terms.

Terming is the process when a word is taken from general lexicon and become a term. This process occurs due to the need for the term as a result of news in a particular field. There has been a phenomenon of terming in the semantic development of lexical units related to religious texts, such as *ansor*, *muhojir*, *bay'at*. Determination is the transition of terms into the general lexicon according to various semantic changes due to various factors. The study illustrates the phenomenon of determing of religious lexical units on the example of terms such as *munofiq*, *umra*, *mo'jiza*, *karomat*. Reterming, on the other hand, means “the transfer of terms to another field of terminology with the subsequent return to the

---

¹ Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. –Тошкент: Маънавият, 2004. –Б.90.

² Собиров А. Кўрсатилган манба. –Б.89-91.

original system of terms with an updated value”.¹ Terms such as *shayton*, *jin*, *halol* have been semantically retermed.

The third part of the second chapter analyzes the lexical units related to religion acquired from Arabic to other languages. In this chapter, words such as *Qur'an*, *Islam*, *Muslim*, *Mufti*, *Sheikh*, *Fiqh*, *Eid*, *Adhan*, *Hadith*, *Hajj*, *Halal*, *Hijab*, *Imam*, *Qur'an*, *Khutba* that have similar pronunciation and the same meaning in about 70 languages, are analysed based on various dictionary sources.

Arabic	Uzbek	Russian	English	German	French	Spanish
القرآن	Қуръон	Коран	Quran/ Qur'an	Koran	Coran	Corán
الاسلام	Ислом	Ислам	Islam	Islam	Islam	Islam
مسلم	Муслим/ Мусулмон	Мусуль- манин/м усульма нка	Muslim	Muslim	Musulman	Musulmán
المفتي	Муфтий	Муфти	Mufti	Mufti	Mufti	Mufti
شيخ	Шайх	Шейх	Sheikh	Scheich	Cheik	Jeque
الفقه	Фикҳ	Фикх	Fiqh	Fiqh	Fiqh	Fiqh
العيد	Ҳайит	Ид	Eid	Eid	Eid	Eid
أذان	Азон	Азан	Adhan	Adhan	Adhan	Adhan
الحديث	Ҳадис	Хадис	Hadith	Hadith	Hadith	Hadiz
الحج	Ҳаж	Хадж	Hajj	Hajj	Hajj	Hajj
حلال	Ҳалол	Халяль	Halal	Halal	Halal	Halal
حجاب	Ҳижоб	Хиджаб	Hijab	Hijab	Hijab	Hijab
إمام	Имом	Имам	Imam	Imam	Imam	Imán
خطبة	Хутба	Хутба	Khutbah	Khutbah	Khutbah	Khutbah

It is also suggested that the representative function of language leads in the understanding and use of religious terms. If we approach the linguistic interpretation of religious terms on the basis of the Karl Buhler model, we observe that the representative function of language leads in the linguistic realization of religious concepts. How religious notions, concepts and texts are represented in the human mind, how they are understood, and the role of linguistic means in this, form the basis of the representative function. The features of the representative function are illustrated on the basis of dictionary interpretations of the terms *jihad* and *shahid*.

Thesaurus of the Uzbek language	Jihad [a. جهاد –to move, struggle, fight] rel. The holy war of the Muslims against the non-Muslims in order
---------------------------------	---

¹Милюк А.В. Вторичная номинация в отраслевых терминологиях: на примере терминологии физической культуры и спорта. Автореф. дисс. .... канд. филол. наук//www.dissercat.com (дата обращения: 12.03.2018)

	to eliminate the obstacles in the way of the spread of Islam and its comprehensive protection (O‘TIL, Vol. 2, P. 97)
The Dictionary of Navoi’s works	Jihad جهاد a. Fighting for the sake of religion, the war against the disbelievers for the sake of religion (NAL, P. 228)
Dictionary of Religious Terms and Phrases	Jihad – Arabic. – diligence, aspiration, use of force. 1. To use all one’s strength for the sake of Allah, using all one’s means. 2. Fighting against one’s own desires and the devil. 3. The war in the way of Allah against the non-believers in order to eliminate the obstacles in the way of the spread of Islam (DAI, P. 64)
Directory of Islam (1989)	Jihad, g’azavat (arab. – dictionary: aspiration, terminologic: fight for religion) – “holy war” against disbelievers in Islam. In Qur’an, it is said that any Muslim who has an ability fight should participate in “holy war”... (Directory of Islam, P. 113)

According to the analysis, M. Umarkhodjaev’s dictionary “Religious terms and phrases” describes the term *jihad* in a wide and detailed way, which reveals the true meaning of the word *jihad*. Hence, reliance on terminological dictionaries in the interpretation of religious terms ensures a correct and accurate understanding of these terms.

In the third chapter of the dissertation, entitled “Occurrence of the theory of speech acts in religious texts”, religious texts are analysed from the point of view of speech acts. The theory of speech acts is one of the leading issues of linguopragmatics, and this chapter focuses on the study of speech acts on the example of religious texts. As components of a speech act, J. Austin cites three components: the locutive act (the act of speaking), the illocutive act (the act of the speaker's intention), and the perlocutive act (the act of influence).¹ J.Serl and M.Hakimov admit that there is a fourth component – the propositional act.² All of these components come together at the same time and express different aspects of a speech. The locutive act is an act of pronunciation, and the correct pronunciation of speech is the basis of this act. The need that words in religious texts should be pronounced as in Arabic is an example of the manifestation of the locutive act. In this case, if an ordinary speaker speaks according to the norms of pronunciation of his native language and violates the requirements of the locutive act, religious scholars will pay attention to the occurrence of the locutive act.

The study of the phonetic features of the Qur’an was also prompted by the occurrence of the locutive act. Those whose mother tongue was not Arabic had difficulty in learning the Qur’an, especially its pronunciation. “Arabic linguistics has paid serious attention to phonetics since its earliest stages of development. Because teaching to pronounce words correctly is directly related to phonetics.

¹Остин Дж. Слово как действие//НЗЛ. Вып. XVII. – Москва, 1986. –С.93.

²Ҳақимов М.Нутқий актлар назарияси. –Фарғона, 2020. –Б.40.

Arabic linguists provided in-depth information about the anatomical and physiological aspects of speech sounds, and the speech apparatus was explained in detail.¹ Because the first need for reading the Qur'an is to know the rules of Arabic pronunciation. Mispronunciation of sounds can lead to a complete change in the meaning of a word or phrase. For this reason, the pronunciation of each sound according to its own rule is a necessity in the study and reading of religious texts. Changes in the pronunciation of Arabic sounds in the religious speech of Uzbek speakers are a mistake from a religious point of view. Scholars in Arabic and religious texts emphasize that knowledge and skills in Arabic language and pronunciation are required to read and study the Qur'an and other religious texts written in Arabic language and script. For this reason, the texts of the Qur'an and religious science created by the scholars reflect the features of the Arabic language. Our research is a scientific study that analyzes the phonetic features of religious texts specific to the Uzbek language, which highlights the pronunciation features of Arabic assimilations in the speech of religious preachers. During the research, it was found that in the Arabic borrowings, there are peculiarities in the pronunciation of the sounds *ا* (i), *و* (w), *هـ* and *ح* (h), *ع* (‘), *ض* (z, d) and *غ* (g‘).

The second part of the third chapter is entitled “The illocutive act in religious speech”. There is a definite purpose, an intention in speaking any speech. The speaker expresses his intention openly or covertly through linguistic means. This results in an illocutive act, which is another component of speech acts. One of the components of the illocutive act is the directive act, which is widely used in religious speech, religious texts. In this case, the act of encouragement – the directive act – is manifested through the issuance of orders, tasks, instructions.

The Qur'an, as a sacred religious text, also contains judgments and commands: *Yaxshilik va taqvo yo'lida hamkorlik qiling. Gunoh va dushmanlik yo'lida hamkorlik qilmang. Cooperate in the path of goodness and piety. Do not cooperate in the way of sin and enmity (Surat al-Ma'ida, 2)*. In this example, the purpose of the directive is to educate people, to call them to goodness, to turn them away from evil. Hence, by teaching morals, to turn people away from evil deeds ensures the purpose of educating people in religious texts which presents the emergence of a directive act.

The third part of the third chapter describes the features of intonation in the manifestation of perlocutive act in religious speech, and comments on subjective and objective factors in the occurrence of perlocutive act in religious speech. If the listener's religious knowledge, worldview, religious views are defined as subjective factors, prosodic means are included in the objective factors. Among the prosodic means, the features of melody, pitch, tempo, pause, timbre were covered with the help of modern computer programs on the example of the lectures of Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf. The timbre of religious speech is one of the most important among the prosodic means. This is because the voice characteristics of the speaker are extremely important in the effectiveness of the speech. Timbre features are especially important when reading or speaking

---

¹Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. –Тошкент: Ўзбекистон, 2002. –Б.40.

religious texts. Because people with an unpleasant voice, too thin or too rough voice cannot be religious preachers. Religious scholars' voice characteristics, in particular, the qualities of calmness, majesty, and dominance in the voice of Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf are rare in other people. This increases the impact of the Sheikh's speeches.

Conclusion

1. In the twentieth century, an anthropocentric paradigm has been formed in linguistics. This scientific paradigm began to widen by the branches like cognitive linguistics, pragmalinguistics, sociolinguistics, psycholinguistics, linguoculturology that consider human factor in language learning. Theolinguistics is also considered as a part of anthropocentric paradigm. Theolinguistics is characteristic by being connected to text linguistics and pragmalinguistics.

2. Religious texts are the type of texts connected to religious traditions and reflect central notions and concepts of any religion as well as collect all religious tasks. Religious texts can reflect scientific and publicistic features at the same time.

3. According to the conceptions of text linguistics, texts of any functional style are divided into groups and genres. Oral and written religious texts of Islam in the Uzbek language contain some groups like *sacred religious texts*, *hadiths*, *religious scientific texts*, *terminological and encyclopedic dictionaries of religion*, *religious publicistic texts*, *religious va'zs (sermons)*, *texts of praise* and etc.

4. Religious texts differ from other types of text by phonetic, lexical, morphological, syntactical, stylistic and pragmatic features. It is expedient to study religious texts within the framework of the religious style, which is recognized by linguists around the world today as the sixth functional style of speech. In any language, including the Uzbek language, there is a religious functional style that differ from other styles of the speech.

5. The scientific paradigm of a religious text has a status of including both terminological and folk use of lexical units. In these types of texts, peculiar terminological system and words of folk usage contain the basis of religious communication. Therefore, such terminological and lexical structure are considered the elements of a system that develop a functional style.

6. The phenomena of terming, determing, reterming, which are characteristic to the semantic structure of a lexeme, like other spheres, are also peculiar to religious texts. The phenomenon of determing, which occurs as a result of the spread and increase in popularity of religious science, is more common in religious texts.

7. Arabic has been used as a language of science, culture, Islam in many countries around the world. As a result, international religious terms have been formed in many languages. The representative function of language is important in the correct interpretation of international terms.

8. It was confirmed during the observations that because the religious scholars had knowledge and skills in Arabic, they pronounce every Arabic sound in accordance with the norms of the Arabic language. This ensures the emergence

of a locutive act on religious discourse. At the same time directive acts which are the part of illocutive acts are more common in religious speech.

9. Representation of perlocutive act in religious speech is firmly associated with religious perceptions and intonation of speakers. Therefore, religious knowledge, religious perceptions, level of religious mastery of discourse members are important in the manifestation of perlocutive act in religious speech.

10. Taking into consideration the fact that theolinguistics is an evolving discipline, monographic scientific investigations should be implemented on the following directions: a) systematic approach to religious lexis; b) composition and linguistic features of hadiths; c) linguistic features of religious va'zs; d) pragmatics of religious va'zs; e) linguopragmatic peculiarities of praise; f) dialogism in religious texts; g) interpretation of respect in religious texts; h) the issues of comparative/contrastive theolinguistics.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ФЕРГАНСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

ФЕРГАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ЮСУПОВА ШАХЗОДА ТОХИРЖОН КИЗИ

**ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
РЕЛИГИОЗНЫХ ТЕКСТОВ**

10.00.11 – Теория языка. Прикладная и компьютерная лингвистика

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)
ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Фергана – 2021

Тема диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2020.2.PhD/Fil1250.

Диссертация выполнена в Ферганском государственном университете. Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Ферганского государственного университета по адресу: www.fdu.uz и в Информационно-образовательном портале «Ziynet» www.ziynet.uz.

Научный руководитель:

Хакимов Мухаммад Хужахонович,
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Улуков Носиржон Мухаммадалиевич,
доктор филологических наук, профессор

Алиева Мехриноз Айбековна,
доктор философии по филологическим наукам
(PhD)

Ведущая организация:

Самаркандский государственный институт
иностранных языков

Защита диссертации состоится «12» декабря 2020 года в 10⁰⁰ часов на заседании Научного совета по присуждению ученых степеней DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 при Ферганском государственном университете по адресу: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (+99873) 244-44-29; факс: (+99873) 244-66-03; e-mail: info@fdu.uz С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована под № 104) Адрес: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (+99873) 244-44-02 Автореферат диссертации разослан «29» декабря 2020 года. (протокол рассылки № 18 от «29» декабря 2020 года).

[Handwritten signature]

А.Касимов

Председатель Научного совета
по присуждению ученой
степени, доктор филол.наук,
профессор

[Handwritten signature]

И.Хожалиев

Ученый секретарь Научного
совета по присуждению ученой
степени, кандидат филол.наук,
доцент

[Handwritten signature]

А.Мамажонов

Председатель научного
семинара при Научном совете
по присуждению ученой
степени, доктор филол.наук,
профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является изучение лингвопрагматических особенностей религиозных текстов.

Объектом исследования явились толкование Корана, хадисов, лекций шейха Мухаммада Садыка Мухаммада Юсуфа, «Тарихи Мухаммади» Алиханторы Согуни, религиозные издания (журнал «Хидоят» и газета «Ислам Нури»).

Научная новизна исследования определяется следующим:

описаны стилистические, функциональные и лингвопрагматические особенности религиозных текстов, отличающиеся от других типов текстов;

классифицируются лексические единицы, относящиеся к религиозным текстам, религиозные термины охватываются на основе явлений как терминология, детерминология и ретерминология;

влияние религиозных лексических единиц арабского языка на другие языки и интерпретация религиозных международных терминов на разных языках были проанализированы с точки зрения функций языковых средств, и было обнаружено, что репрезентативная функция языка преобладает в религиозных текстах;

фонопрагматические особенности религиозной речи основаны на теории речевых актов, экспериментально доказана роль просодии религиозной речи в возникновении перлокационного акта;

Внедрение результатов исследований. На основании научных результатов лингвопрагматического исследования религиозных текстов:

использован в гранте практического проекта молодых ученых БЁА1-012 «Стилистические основы активизации экологической культуры студентов на иностранных языках в высших учебных заведениях» (Справка Министерства высшего и среднего специального образования № 89-03-4262 от 28 октября 2020 г.). В результате электронный словарь, созданный в рамках грантового проекта (№ DGU 04834), пополнился научными материалами.

из взглядов на стилистические и функциональные особенности текста и теоретических выводов работы использован в гранте при финансовой поддержке Европейского Союза Erasmus+ номер 574097-EPP-2016-1-CY-EPPKA2-SBHE-JP «RUECVET - Россия и тестирование системы ECVET в системе профессионального образования Узбекистана» (RUECVET: Пилотирование системы ECVET в национальной системе ПОО России и Узбекистана). (Справка Министерства высшего и среднего специального образования № 89-03-4262 от 28 октября 2020 г.). В результате были усовершенствованы программы курсов повышения квалификации, научно обогащены учебные пособия.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех основных глав, выводов и списка использованной литературы. Общий объем диссертации 154 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I қисм (I часть; I part)

1. Жаҳон тилшунослигида диний функционал услубнинг ўрганилиши. Наманган давлат университети илмий ахборотномаси. 2019.12-сон. –Б.173-178. [10.00.00 № 26]

2. Religious speech and phonetic interference// “Academicia” An International Multidisciplinary Research Journal, Volume 10, Issue 6, June 2020, – India. –P.679-683. (SJIF -7.13 № 23; GIF -0.682 №5)

3. On the main religious concepts of the Uzbek language//ФарДУ. Илмий хабарлар-Научный вестник.ФерГУ, 2020. 2-сон. –Б.187-189. [10.00.00 № 20]

4. Диний матнларда ҳурмат шаклининг ифодаланиши // Сўз санъати халқаро журнали, 2020. 3-сон. –Б.291-295. [10.00.00 № 31]

5. Characteristics of religious functional style of the uzbek language//Актуальные вопросы современной науки: материалы II международной научно-практической конференции (12 декабря 2019 г., Калининград) Отв. ред. Зарайский А.А. – Издательство ЦПМ «Академия Бизнеса», Саратов 2019. –С. 20-21.

6. Диний матнларга хос диалогизмлар хусусида// «Филологиянинг долзарб муаммолари» мавзусидаги халқаро илмий-амалий интернет анжуман материаллари. –Фарғона, 2020. –Б. 166-169.

7. «Тарихи Муҳаммадий» асарида диний лексик бирликларнинг мавзуй гуруҳлари//Истиклол ва тил давлий илмий тўплам материаллари. – Тошкент, 2020. –Б. 107-111.

8. Ўзбек тилига хос диний матнлар тўғрисида баъзи мулоҳазалар// «Янги Ўзбекистонни қуриш ва ривожланишида ёшларнинг фаоллиги» мавзусидаги IV онлайн конференция материаллари. –Наманган, 2020. –Б. 368-371.

II қисм (II часть; II part)

9. Функционал услуб тўғрисида айрим мулоҳазалар. «Филологиянинг долзарб масалалари» Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона, 2019.–Б.20-24.

10. Қиёсий теоллингвистик тадқиқотлар тарихига доир// «Чет тилларни ўқитишда инновацион усуллардан фойдаланишнинг аҳамияти ва таржимашунослик масалалари» мавзусидаги I халқаро онлайн илмий-амалий анжумани материаллари. –Фарғона, 2020. –Б. 63-65.

11. Диний матнларда гапнинг ифода мақсадига кўра турлари//«Тилшуносликда замонавий йўналишлар: муаммо ва ечимлар» халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. –Андижон, 2020. –Б.488-490.

12. Ўхшатиш ва метафораларнинг услубий хусусиятлари (Диний матнлар мисолида)// «Мактабгача таълим муассасаларида, умумтаълим мактабларида ва олий таълим муассасаларида чет тиллар ўқитишнинг узвийлиги» халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. –Андижон, 2020. –Б. 758-759.

13. Бадиий асарларда диний репрезентациянинг намоён бўлиши (Карль Бюлернинг «Органон модели» асосида)// «Замонавий илм-фанлар ривожига талаба-ёшлар фаолиятининг ўрни» Республика конференцияси материаллари. –Тошкент, 2020. –Б.673-678.

Автореферат Фарғона давлат университети “FarDU. Ilmiy xabarlar – Научный вестник.

ФерГУ” журналі тахририятида тахрирдан ўтказилди.

(2 декабрь 2020 йил)

Босишга рухсат этилди: 2020 й. Нашриёт босма табоғи – 3,25.

Шартли босма табоғи –1,625. Бичими 84x108 1/16.

Адади 100. Баҳоси келишилган нархда.

«Poligraf Super Servis» МЧЖ

150100, Фарғона вилояти, Фарғона шаҳар, Авиясозлар кўчаси 2-уй.

